

Dzmitry Kliabanau\*

UNIwersYTET JAGIELLOŃSKI

ORCID: 0000-0002-4606-630X

## Piszę do was do Moskowiei *Uładzimira Arłoua:* *historyczna rekonstrukcja* *i przepowiednia katastrofy*

Historia – dzieje narodów, państw, regionów, większych i mniejszych miejscowości, społeczności, rodzin i jednostek – stanowi bardzo ważny temat, do którego zwracają się pisarze od zarania dziejów. Poznanie przeszłości, zrozumienie logiki dziejowej, odrabianie lekcji i wyciąganie wniosków z przeszłości to nieodzowny element rozwoju zarówno osobistego, jak i społeczeństwa, narodu i państwa, a także ważna część procesów tożsamościotwórczych. Notowanie informacji o dziejach i znaczących postaciach, spisywanie świadectw, gromadzenie artefaktów i dokumentów – wszystko to stanowi podwaliny pamięci historycznej będącej cennym źródłem wiedzy o człowieku i społeczeństwie, kraju i świecie, pomagającej lepiej rozumieć bieżące wydarzenia i doświadczane dzieje. Zdaniem polskiego historyka filozofii Daniela R. Soboty, doświadczenie dziejów jest czymś unikalnym – na tyle, że przekaz może pełnić funkcję jedynie informatywną, ponieważ doświadczenie, jako zdobycie wiedzy i jej oswojenie, przeżywanie, uczestnictwo w jakimś wydarzeniu oraz mierzenie się z jego konsekwencjami w przypadku każdej jednostki może – i raczej będzie – wyglądało inaczej:

Słuchający czyichś wypowiedzi na temat jego doświadczeń wzbogaca swoją wiedzę nie tyle na temat tego, czego ktoś inny doświadczał, ile o samym doświadczającym – kim

\* **Dr Dzmitry Kliabanau** – literaturoznawca i kulturoznawca, adiunkt w Katedrze Kultury Słowian Wschodnich Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Autor publikacji naukowych i popularnonaukowych (w języku białoruskim, rosyjskim, polskim, włoskim), w zakresie historii i teorii literatury, współczesnej literatury białoruskiej i rosyjskiej, kulturoznawstwa, metodyki nauczania języków obcych.

jest, co preferuje, jakie podejmuje decyzje. [...] Na pewno można przyjąć do wiadomości, że ktoś ma takie a nie inne doświadczenie. Można się też z nim zgodzić. Ale nie można nie zgodzić się z czymś doświadczeniem [...]. Zgadzać się z kimś, nie przyznajemy mu prawdy, lecz chcemy przez to powiedzieć, że nasze doświadczenia się pokrywają, co oznacza, iż wiele osób ma „to samo” doświadczenie. I tylko wtedy, gdy słowa, w których opowiada się o własnych doświadczeniach, są odbierane przez tych, którzy sami tego doświadczyli, mówi się o właściwym rozumieniu czy lepiej: zrozumieniu lub porozumieniu. Doświadczenie można „w pełni” przekazać innym tylko o tyle, o ile doświadczyli oni tego samego. [...] Uczenie się czyichś doświadczeń polega na przypominaniu sobie własnego doświadczenia. Właściwie rzecz biorąc, w ogóle nie można uczyć się doświadczeń – ani swoich, ani czyichś. Raczej to doświadczenie uczy nas i innych, stając się w ten sposób naszym [...]<sup>1</sup>.

Ponieważ historia i narracja historyczna nie sprowadzają się jedynie do wymieniania poszczególnych faktów, lecz skupiają się także na doświadczeniach, przeżyciach i konsekwencjach, zarówno na poziomie jednostki, jak i zbiorowości/społeczeństwa, jednym z celów nadrzędnych pisarstwa historycznego staje się tworzenie przestrzeni dla dzielenia się i wymiany doświadczeniami. Umożliwia to nie tylko poznanie doświadczeń i przeżyć jednostki/grupy w określonych warunkach historycznych, ale także porównanie zaczerpniętych treści z własną wiedzą i doświadczeniami, zestawianie i wyobrażenie, na ile (i o ile w ogóle) opisane w utworze literackim okoliczności mogły zaistnieć w znanej czytelnikowi bliskiej czy bardziej oddalonej w czasie przeszłości albo też w przyszłości.

W literaturoznawstwie białoruskim wyodrębnia się trzy etapy osvajania się literatury narodowej z tematyką historyczną: XIX wiek, kiedy pisarze wypracowują historyzm myślenia artystycznego i rozwijają się w kontekście tradycji romantyzmu słowiańskiego z charakterystycznym dlań wykorzystaniem motywów etnograficznych i legendarno-historycznych; drugi, obejmujący pierwsze trzy dekady XX wieku oraz będący okresem kształtowania się narodowej szkoły piśmiennictwa historycznego i narodowej odmiany powieści historycznej; trzeci – od początku lat 60. ubiegłego stulecia, cechujący się przyspieszonym rozwojem gatunków i odmian białoruskiej powieści historycznej<sup>2</sup>. Na każdym z wymienionych etapów można zaobserwować istnienie dwóch wyraźnie zakreślonych nurtów: romantycznego i intelektualnego. W twórczości pisarzy reprezentujących owe nurty dostrzec można liczne próby tworzenia narracji historycznej swobodnej od mitów, narzuconych obcych koncepcji i uwarunkowanych ideologicznie wypaczeń będących pokłosiem kwestionowania już nawet samego faktu

1 D.R. Sobota, *Esej z filozofii dziejów*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2018, s. 26.

2 Л.И. Прашкович, *Белорусский исторический роман: (становление жанра): автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук: специальность 10.01.03 Литература народов СССР (белорусская литература)*, Минск 1977.

istnienia Białorusinów jako odrębnego narodu<sup>3</sup>. W pierwszej połowie XIX wieku walkę o narodową narrację historyczną podjęli, między innymi, Jan Barszczewski, Wincenty Dunin-Marcinkiewicz czy też Franciszek Bahuśewicz, następnie – na początku XX wieku, w okresie naszoniwskiego odrodzenia<sup>4</sup> i białorutenizacji lat 20. ubiegłego stulecia – Wacław Łastouski, Janek Kupała, Maksim Harecki, Kuźma Čorny, Barys Mikulič czy Żmitrok Biadula<sup>5</sup>, w drugiej połowie XX wieku – Uładzimir Karatkievič, Ivan Mieleż, Mikoła Jermaloŭič, Vitaut Čaropka, Leanid Dajnieka, Hienrych Dalidovič, Volha Ipatava, Łarysa Rubleuskaja, Kanstancin Tarasau i inni – i za każdym razem proces kształtowania się narodowej narracji historycznej, przywracania pamięci o dziejach Białorusinów i ziem białoruskich był gwałtownie przerywany<sup>6</sup>.

3 Wśród takich koncepcji należy wymienić najbardziej istotny dla tematyki niniejszej publikacji zachodniorusizm – nurt ideologiczny i filozoficzno-kulturowy powstały na terenach białoruskich Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL), które po rozbiorach Rzeczypospolitej Obojga Narodów znalazły się pod berłem cesarzy rosyjskich i zostały przekształcone najpierw w gubernie – białoruskie i litewską – a następnie stały się Krajem Północno-Zachodnim Cesarstwa. Głównym założeniem zwolenników zachodniorusizmu (Michaił Kajałowicz, Apanas Jaruszewicz, Kanstancin Charłampowicz, Płaton Żukowicz, Ryhor Kipryjanowicz, Ksienafont Haworski i inni) było uznanie Białorusinów jedynie za grupę etnograficzną narodu ogólnorosyjskiego. Zob. А. Цьвікевіч, *Западно-руси́зм. Нарысы з гісторыі грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в.*, Мінск 1993. W XXI wieku zarówno w Rosji, jak w środowisku białoruskich pryncypalów historyków, filozofów i propagandystów, nie brakuje zwolenników (Leu Krysztapowicz, Waleryj Czarapica, Alaksandr Biendzin, Walancina Ciapłowa, Jakau Traszczanok, Alaksiej Chacieju, Andrej Hieraszczanka, Alaksandr Hronski, Jury Azaronak i inni) koncepcji zachodniorusizmu, która w najnowszym wydaniu nie tylko sprowadza się do negowania wartości języka i kultury białoruskiej, odrębności Białorusinów jako narodu, stwierdzenia ich „rosyjskości”, ale także niekwestionowanej przynależności Białorusi do „rosyjskiego świata”. Zob. К. Аверьянов-Минский, *Белорусская национальная идентичность: от Богушевича до Лукашенко*, URL: [https://ross-bel.ru/about/news\\_post/kirill-averyanov-minskiy-belorusskaya-natsionalnaya-identichnost-ot-bogushevicha-do-lukashenko](https://ross-bel.ru/about/news_post/kirill-averyanov-minskiy-belorusskaya-natsionalnaya-identichnost-ot-bogushevicha-do-lukashenko) (dostęp 18.08.2016); Н. Сепреев, *Белая Русь и русский язык. Часть 1*, URL: [https://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news\\_post/nikolaj-sergeev-belaya-rus-i-russkij-yazyk-chast-1](https://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news_post/nikolaj-sergeev-belaya-rus-i-russkij-yazyk-chast-1) (dostęp 13.03.2025); А. Герашенко, *Директива №12 – важный шаг в развитии идеологии белорусского государства. Часть 1*, URL: [https://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news\\_post/andrey-gerashchenko-direktiva-no12-vazhnyj-shag-v-razviti-ideologii-belorusskogo-gosudarstva-chast1](https://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news_post/andrey-gerashchenko-direktiva-no12-vazhnyj-shag-v-razviti-ideologii-belorusskogo-gosudarstva-chast1) (dostęp 5.06.2025).

4 Naszoniwskie odrodzenie – okres w rozwoju białoruskiej literatury i kultury pierwszych dekad XX wieku. Nazwa pochodzi od tygodnika „Nasza Niwa” („*Наша Ніва*”, „*Naša Niva*”), który ukazywał się w Wilnie w latach 1906–1914 (ponownie ukazuje się od 1991 roku). Wokół redakcji dziennika skupili się literaci, działacze proświatowi i kulturowi, w tym Janka Kupała, Jakub Kołas, Maksim Harecki, Żmitrok Biadula etc. Założone zostały podwaliny kilku wpływowych stowarzyszeń literackich i organizacji naukowych i społeczno-kulturowych. Przytłaczająca większość działaczy naszoniwskiego odrodzenia została zrepresjonowana w latach 30. XX wieku.

5 Г.В. Навасельцава, *Мастацкае асэнсаванне мінулага ў творчасці празаікаў Віцебшчыны*, Віцебск 2011, s. 4.

6 Próby budowania podwalin tożsamości białoruskiej w XIX wieku były w dużym stopniu udaremnione wskutek stłumienia Powstania Styczniowego i wprowadzenia na terenach białoruskich stanu wojennego, który de facto obowiązywał do końca XIX wieku. Zob. Л.Лыч, Ул.Навіцкі, *Гісторыя культуры Беларусі*, НКФ “Экаперспектыва”, Мінск 1996, s. 132–137. W latach 20. XX wieku, w bardzo krótkim odstępie czasowym po powstaniu BSR i wprowadzeniu polityki białorutenizacji, zaczęły się ataki na

Za prekursora tradycji romantyzowanego podejścia do przeszłości w białoruskiej prozie historycznej 2. poł. XX wieku uchodzi Uładzimir Karatkievič<sup>7</sup>. Przedstawianie dziejów narodu białoruskiego z akcentem na waleczność, wspaniałomyślność, ideowość, gotowość poświęcania życia dla wyznawanych wartości, wśród których za najważniejszą uchodzi miłość do Ojczyzny, związane było z koniecznością przeciwstawiania się ideologicznym wytycznym odnośnie do kreowania w historiografii i literaturze pięknej obrazu Białorusinów jako nieposiadającego własnego państwa, elit, rozwiniętej i wartościowej kultury narodu chłopskiego, sponiewieranego i eksploatowanego przez obcych (litewskich i polskich) feudałów, który dostał szansę życiową na zaistnienie jako twór polityczny właśnie z rąk władzy bolszewickiej<sup>8</sup>. Należy przy tym

działaczy kultury, nauki i oświaty; w 1926 roku na indeksie cenzury znalazły się prace białoruskiego historyka i etnografa Mitrafana Dounar-Zapolskiego (1867–1934) *Podwaliny państwowości Białorusi* (1919) i *Historia Białorusi* (1925) jednoznacznie wskazujące na słabą zależność księstw białoruskich od władców Kijowa, a także na dobrowolne dołączenie większości białoruskich terytoriów do WKL – państwa, które, według historyka, Białorusini mają pełne prawo uznawać za kolejny etap historii własnej państwowości i które pod względem kulturowym było częścią cywilizacji Zachodu. W 1930 roku rozpoczęły się masowe represje, które w pierwszej swojej fazie zostały szczególnie wymierzone m.in. w Narodową Akademię Nauk Białorusi – wówczas ofiarami prześladowań padła jedna trzecia członków akademii, co poskutkowało faktycznym zniszczeniem białoruskiej szkoły historycznej i uniemożliwieniem promowania opartej na tradycji narodowej narracji historycznej, której bardzo ważną częścią było właśnie WKL. Wśród zrepresjonowanych białoruskich historyków byli m.in. Alaksandr Ćvikievič (1883–1937), Waclau Łastouski (1883–1938), Alaksandr Kavalenia (1885–1937), Fiodar Zabiela (1886–1935), Vasil Druščyc (1886–1937), Alaksandr Laudanski (1893–1937), Kanstancin Kiernażycki (1902–1942). Zob. Л.Лыч, Ул.Навіцкі, *Гісторыя культуры Беларусі...*, s. 196–266. Na przełomie XX i XXI wieku stopniowe narastanie presji na pisarzy i historyków, przy jednoczesnym coraz aktywniejszym promowaniu treści prorosyjskich, zaczęło się pod koniec lat 90.; w XXI wieku, w warunkach coraz większej zależności Białorusi od Rosji, antynarodowe koncepcje i treści propagandowe promujące idee „rosyjskiego świata”, „trójjedności narodu wielkoruskiego” są szeroko przedstawione w mediach białoruskich, w tym przede wszystkim państwowych, i aktywnie promowane przez propagandę – zarówno rosyjską, jak i białoruską. Zob. В. Корбут, *Историк: Память о Второй мировой войне в Беларуси и России фальшива и дегуманизирована*, URL: <https://tinyurl.com/29my8cfm> (dostęp 9.05.2022).; А. Агафонов, *Фашизм в Беларуси. Пропаганда и реальность*, URL: [https://ross-bel.ru/analitika/article\\_post/fashizm-v-belarusi-propaganda-i-realnost](https://ross-bel.ru/analitika/article_post/fashizm-v-belarusi-propaganda-i-realnost) (dostęp 20.08.2018); А. Геращенко, *Тезисы о триединстве русского народа и о настоящем и будущем Русского мира*, URL: [https://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news\\_post/andrej-gerashchenko-tezisy-o-triedinstve-russkogo-naroda-i-o-nastoyashchem-i-budushchem-russkogo-mira-chast-2.](https://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news_post/andrej-gerashchenko-tezisy-o-triedinstve-russkogo-naroda-i-o-nastoyashchem-i-budushchem-russkogo-mira-chast-2;); Л. Криштапович, *Беларусь как русская святыня*, НИУ “БелГУ”, Белгород 2012; tenże, *Белорусская история неотделима от общерусского мира*, URL: [https://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news\\_post/lev-krishtapovich-belorusskaya-istoriya-neotdelima-ot-obshcherusskogo-mira](https://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news_post/lev-krishtapovich-belorusskaya-istoriya-neotdelima-ot-obshcherusskogo-mira); tenże, *Белорусы и русские, или традиции единого народа*, URL: [http://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news\\_post/lev-krishtapovich-belorusy-i-russkie-ili-tradicii-edinogo-naroda](http://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news_post/lev-krishtapovich-belorusy-i-russkie-ili-tradicii-edinogo-naroda) (dostęp 16.03.2020).

<sup>7</sup> Zob. D. Kliabanau, *Uładzimir Karatkievič's literary works: reconstruction as a method of the historical memory rebuilding*, *Slāvu lasījumi* = Славянские чтения = Slavic readings XII, Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „SAULE”, Daugavpils 2018, s. 185–195; tenże, *Genre-stylistic specifics of modern Belarusian historical prose*, Сибирский филологический форум, 2019, nr 4 (7), s. 82–100.

<sup>8</sup> Podobne podejście było wręcz forsowane przez Ł. Abecedarskiego, wiodącego białoruskiego historyka radzieckiego, którego prace na wskroś są prześiakięte rosyjską ideologią komunistyczną, chętnie

zaznaczyć, że utwory Karatkieviča powstawały w warunkach szczególnego nasilenia sowietyzacji Białorusi w latach 60. i 70. XX wieku, kiedy język białoruski, uznawany za jedną z przeszkód w procesie przyspieszonego budowania komunizmu<sup>9</sup>, był szczególnie skutecznie spychany na margines życia społecznego. Na jeden z powodów biernej postawy sporej części społeczeństwa białoruskiego wobec polityki niszczenia kultury narodowej wskazuje białoruska kulturoznawczyni Julija Čarniauskaja: poczynając od końca XIX wieku, w warunkach nie do końca ukształtowanej tożsamości etnicznej białoruska kultura narodowa wypełniała się treściami, które można określić jako socjalistyczne w swojej istocie<sup>10</sup>, ponieważ, zdaniem badaczki, białoruska idea narodowa w dobie Cesarstwa Rosyjskiego przede wszystkim była utożsamiana z walką o wyzwolenie i nobilitację na płaszczyźnie społeczno-gospodarczej. Takie utożsamianie zostało pośrednio utrwalone w utworach literackich białoruskich klasyków, natomiast władza komunistyczna dokładała wszelkich starań, aby wątek społeczny stał się dominującym w świadomości mieszkańców Sowieckiej Białorusi:

[...] недаром ее (Бiałoruś – D.K.) называли самой советской из советских республик. [...] бытие белорусов столетиями развивалось внутри российского культурного поля; местоположение – сравнительно близко к центру. Но существует менее очевидная, хоть и не менее значимая причина: новая идеология удачно совпала с привычными, традиционными ценностями белорусов. Не советское выковало белоруса – напротив, белорусские культурные смыслы явились удобной почвой для взрыхления советского. [...] Национальная идея для белоруса изначально была социальной, даже социально-экономической: «богатый и злой пан – бедный и хороший крестьянин»... Таким образом ее представляли и классики [...]. А белорусский человек до революции – по преимуществу крестьянин. Потому слово «белорусы» в стихах классиков тождественно слову «мужыкі»[...]<sup>11</sup>.

Należy jednak zaznaczyć, że zaproponowane przez Juliję Čarniauską uzasadnienia są do pewnego stopnia uproszczeniem – przede wszystkim, nie odpowiada rzeczywistości teza o kilkusetletnim okresie rozwoju i funkcjonowania Białorusinów w obrębie rosyjskiego kręgu kulturowego, gdyż ziemie białoruskie od połowy XIII wieku znajdowały się w składzie Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL) i zostały zajęte przez Imperium Rosyjskie dopiero pod koniec XVIII wieku. Jeśli zaś chodzi o postulat badaczki o wykreowaniu przez klasyków literatury białoruskiej obrazu Białorusina jako ciemniejszego

---

odwołującą się w kwestiach narodowych do spuścizny XIX-wiecznych ideologów zachodniorusizmu. W dzisiejszych czasach tezy Abecedarskiego chętnie powtarza i propaguje m.in. jeden z głównych białoruskich ideologów i propagandystów, L. Krysztapowicz.

<sup>9</sup> Ю. Чернявская, *Самая советская из всех советских...*, «Неприкосновенный запас», 2011, nr 4. URL: [https://www.nlobooks.ru/magazines/neprikosnovennyi\\_zapas/78\\_nz\\_4\\_2011/article/18404/](https://www.nlobooks.ru/magazines/neprikosnovennyi_zapas/78_nz_4_2011/article/18404/).

<sup>10</sup> Tamże.

<sup>11</sup> Tamże.

chłopa, warto podkreślić, że owa ocena nie jest wszechstronna i obiektywna: ów obraz był tworzony nie tyle przez pisarzy, lecz bardziej przez radziecki system oświaty: listy lektur w przypadku szkoły średniej i wyższej były układane zgodnie z wymogami ideologicznymi w taki sposób, żeby utrwalać – i to bardzo skutecznie, czego dowodem jest chociażby przytoczona konkluzja Čarniauskiej – w świadomości Białorusinów właśnie taki – jednostronny – obraz narodu na wskroś chłopskiego, marzącego o wyzwoleniu spod władzy złych polskich panów i gotowego włączyć się do walki rewolucyjnej w imię komunistycznej przyszłości. Zatem przeciwstawienie się mocno zideologizowanemu, „chłopskiemu” obrazowi Białorusinów było niezwykle ważne dla Karatkieviča w warunkach, kiedy system edukacji był całkowicie kontrolowany przez ideologię, a większość dokumentalnych świadectw o dziejach narodu białoruskiego była niedostępna szerokiemu gronu odbiorców. Pisarz w swoich utworach dążył do wykreowania nowego typu bohatera – przedstawiciela warstwy szlacheckiej, do połączenia wszechstronnego i zrównoważonego obrazu przeszłości z przyciągającą uwagę czytelnika intrygą, której siłą napędową stawały się wielkie namiętności ludzkie, ale także miłość do ziemi ojczyściej, szacunek dla przodków, waleczność, bohaterstwo. Pozostając w konwencji romantycznej wizji historii, Karatkievič nie tylko dokonywał rewizji dotychczasowego sposobu patrzenia na Białorusinów i ich dzieje: w warunkach postępującej rusyfikacji podjął walkę o czytelnika poprzez tworzenie bardzo jakościowego, wręcz elitarnego, a zarazem atrakcyjnego produktu literackiego w języku białoruskim, który pozwolił przywrócić zainteresowanie literaturą narodową u szerokiego kręgu odbiorców, a także zacząć zmieniać ówczesne nastawienie społeczeństwa wobec własnej historii, kultury, języka.

Wysiłek Karatkieviča kontynuowali w ostatnich dekadach XX i pierwszych dziesięcioleciach XXI wieku pisarze reprezentujący romantyczny nurt powieściopisarstwa historycznego: Leanid Dajnieka, Hienrych Dalidovič, Volha Ipatava, Łarysa Rubleuskaja, Kanstancin Tarasau, Vitaut Čaropka i inni, a także pisarze należący do nurtu intelektualnego, do jednego z podstawowych zadań którego należało właśnie propagowanie wiedzy o historii kraju i narodu: Aleś Asipienka, Aleś Astraucou, Andrej Fiedarenka, Andrej Hucau, Aleś Navaryč i inni. Można twierdzić, że ów podział, mimo różnic w podejściu do historii jako głównego obiektu badań i przemyśleń, w dużej mierze jest jednak względny: kwestia romantyzowania historii narodowej wciąż jest aktualna – przede wszystkim w związku z sytuacją społeczno-polityczną w kraju. Twórczość Uładzimira Arłoua<sup>12</sup> właśnie można uznać za przykład naturalnej twórczej syntezy dwóch nurtów

12 Uładzimir Arłou (ur. 1953) – białoruski pisarz, publicysta, poeta, historyk, działacz społeczny. Karierę literacką zaczął od publikacji w „samizdacie” – podziemnych czasopismach „Niebieska latarnia” („Блакiтны ліхтар”) i „Miławica” („Мiлавiца”) w latach 1974–1976. Autor licznych powieści historycznych, w tym noweli i opowiadań: *Misja nuncjusza apostolskiego* (*Мiсiя панскага нунцыя*, 1984), *Dzień, kiedy padła strzała* (*Дзeнь, калi ўпала страла*, 1985), *Daleko do wiosny* (*Далёка да вясны*, 1985), *Czas dżumy* (*Час чумы*, 1986), *Kronika Łauryna Barszczewskiego* (*Кронiка Лаўрына Баршчэўскага*, 1986), *Przy Dzikim Polu* (*Каля Дзiкага Поля*, 1987), *Łaska księcia Hieronima* (*Мiласць князя Геранiма*, 1987), *Rendez-vous na manewrach* (*Рандэву на манеўрах*, 1989) etc. W 1990 roku za swoją działalność literacką o tematyce historycznej został odznaczony państwowym Medalem Franciśka Skaryny. Laureat licznych nagród literackich, w tym Nagrody Literackiej im.

literatury o tematyce historycznej. U schyłku lat 70. XX wieku Arłou, historyk z wykształcenia, próbując sił w literaturze, miał świadomość konieczności tworzenia prawdziwej idei narodowej, wolnej od komunistycznej propagandy i zapędów kolonialnych moskiewskiej metropolii. Inspirował się wówczas twórczością Karatkieviča – odegrała ona decydującą rolę w procesie kształtowania się zainteresowania przyszłego pisarza historią własnego narodu, uświadomienia sobie jej europejskich korzeni, o czym nie można było przeczytać w pracach naukowych i oficjalnych podręcznikach, i ostatecznie wpłynęła na rozwój osobisty i zawodowy Arłoua, pomogła mu w wyznaczeniu kierunku pracy jako historyka-propagatora i entuzjasty kultury ojczystej:

[...] у гады майго студэнцтва з'явіліся раманы, аповесці і апавяданні Уладзіміра Караткевіча. Дзякуючы ім, я пачаў адкрываць для сябе сапраўдную гісторыю Беларусі. Гэта была гісторыя, вартая еўрапейскага народа: з тысячагадовай традыцыяй дзяржаўнасці, з бліскучымі перамогамі пад Грунвальдам, Оршай і Кірхгольмам, з магдэбургскім правам у гарадах, з эпохамі Рэнесансу і Рэфармацыі [...]!<sup>13</sup>

Na przełomie lat 80. i 90. XX wieku, na fali nowego odrodzenia narodowego, pojawiło się wiele wydawnictw publikujących prace naukowe i popularnonaukowe prezentujące alternatywne wobec oficjalnej historiografii radzieckiej poglądy na historię Białorusi. W tym okresie wielką popularność zyskały publikacje historyka i pisarza Mikołaja Jermaloviča (1921–2000): *Śladami jednego mitu (Па слядах аднаго міфа, 1989)*, *Dawna Białoruś: okres połocki i nowogródzki (Старажытная Беларусь: Полацкі і Навагародскі перыяды, 1990)*, *Dawna Białoruś: okres wileński (Старажытная Беларусь: Віленскі перыяд, 1994)*. Prace Jermaloviča stały się wielką inspiracją dla białoruskich historyków i literatów uprawiających piśmiennictwo o tematyce historycznej, w tym też dla Uładzimira Arłoua. Pisarz niejednokrotnie wspominał, jak ważną rolę odegrały w jego życiu zawodowym poglądy Mikołaja Jermaloviča – to właśnie z jego prac, publikowanych niegdyś w „samizdacie”, mógł zaczerpnąć wiedzę o zupełnie innej historii kraju ojczystego, swobodnej od sztamp i ideologicznych ograniczeń, co – zdaniem Arłoua – należy uznać za prawdziwe bohaterstwo Jermaloviča, który nie bał się sprzeciwiać komunistycznej historiografii tworzącej wizję historii Białorusi jako czegoś drugorzędnego i nie w pełni samodzielnego:

Мы пазнаёміліся нарэшце ў 1990-м, калі імя Ермаловіча ведаў кожны нацыянальна арыентаваны беларус. Ужо выйшла кніга ягонае славу тае даследаваньне «Па слядах аднаго міту», якім мы некалі зачытваліся ў самвыдавецкім варыянце. (З працы Міколы Іванавіча вынікала, што аніякай, здавалася б, назаўсёды зама-

Franciška Bahuševiča Białoruskiego PEN Centrum (1996), Nagrody „Za wolność myśli” im. Vasila Bykaua (2008), Nagrody Europejski Poeta Wolności (2010), Międzynarodowej Nagrody Literackiej „Aleko” (Bułgaria), Nagrody Literackiej im. Jerzego Giedrojcia (2018). W 2015 roku został odznaczony srebrnym medalem „Zasłużony Kulturze Gloria Artis” (Polska).

13 Ул.Арлоў, *Жыццяпіс*, URL: <http://arlou.by/zhycciapis.htm>.

цаванай у школьных і ўніверсытэцкіх падручніках «заваёвы літоўцамі беларускіх земляў» у гісторыі не было, а сама летапісная Літва знаходзілася на сучасным абшары Беларусі.) [...] Мікола Ермаловіч [...] здзейсніў сапраўдны подзвіг – адкінуўшы канцэпцыі несамастойнасці і другараднасці гісторыі Беларусі, абудзіўшы цікавасць да мінулага ў дзясяткаў тысяч суайчыньнікаў, спрычыніўшыся да вострых навуковых і грамадзкіх дыскусіяў за межамі краіны»<sup>14</sup>.

Uładzimir Arłou, tak jak kiedyś Karatkievič, uznał działalność literacką za skuteczne narzędzie wpływu edukacyjno-wychowawczego na masowego czytelnika, bowiem to właśnie za pomocą środków literackich można stworzyć inną rzeczywistość, wolną od ideologicznych ram narrację historyczną opozycyjną względem treści podręczników i monografii autorstwa historyków poprawnych politycznie. Pod koniec lat 80. i w latach 90. XX wieku Arłou aktywnie publikował<sup>15</sup>, jego utwory o tematyce historycznej zostały przetłumaczone na wiele języków europejskich i odznaczone nagrodami państwowymi, w tym Medalem Franciśka Skaryny i Nagrodą Literacką im. Uładzimir Karatkieviča; na podstawie niektórych noweli i opowiadań zostały stworzone programy i filmy popularnonaukowe transmitowane w telewizji białoruskiej<sup>16</sup>.

U podstaw utworów Arłoua o tematyce historycznej leży chęć przemyślenia dziejów Białorusinów, odtworzenia wydarzeń i ważnych dla dziejów narodu postaci oraz zastanowienia się nad odegraną przez nie roli w procesach narodowościowotwórczych. Arłou, jak i jego ideowy poprzednik Karatkievič, aktywnie pracował z dokumentami źródłowymi i spisanyimi świadectwami dziejów minionych epok, badając najciekawsze z punktu widzenia budowania tożsamości narodowej fakty i wydarzenia historii białoruskiej. Spore braki, jeśli chodzi o wiarygodne świadectwa, a także ograniczony dostęp do istniejących źródeł zmusiły jednak pisarza nie tylko do prób rekonstruowania, ale także do stylizowania, czyli pseudo-rekonstrukcji<sup>17</sup>. W kontekście mowy o sposobie budowania narracji historycznej w prozie Uładzimir Arłoua, względem celów i stosowanych strategii pisarskich, należy wyodrębnić dwa rodzaje owej narracji – kronikalny i *stricte* historyczny. Kronikalność można porównać do reportażu: kronikarz – najczęściej z powodu subiektywnych okoliczności zewnętrznych i presji czasu – powinien dokonać selekcji wydarzeń i skupić się na tych z nich, które mogą się okazać być najbardziej znaczące dla dziejów i najlepiej oddają spojrzenie na teraźniejszość lub bliską przeszłość. Specyfika tego rodzaju narracji polega m.in. na podawaniu

14 Ул. Арлоў, *Подзвіг Ермаловіча*, URL: <https://www.svaboda.org/a/31229126.html> (dostęp 29.04.2021).

15 W 1997 roku, w nowej sytuacji politycznej w kraju wskutek zmian w polityce zagranicznej i wewnętrznej na rzecz zaciśnienia stosunków z Rosją, Uładzimir Arłou, aktywnie wydający utwory o tematyce historycznej i działający na rzecz propagowania historii i kultury narodowej, został zwolniony ze stanowiska redaktora państwowego wydawnictwa „Мастацкая літаратура” („Literatura Piękna”).

16 Ул. Арлоў, *Жыццязіс*, URL: <http://arlou.by/zhycziapis.htm>.

17 Zwłaszcza w utworach takich jak *Dzień, kiedy spadła strzała*, *Daleko do wiosny*, *Misja nuncjusza apostolskiego*, *Czasy dżumy*, *Laska księcia Hieronima*, *Rendez-vous na manewrach*, *Sen cesarza*, *Kronika Lauryna Barszczewskiego* etc.

faktów i opisywaniu wydarzeń bez uwzględnienia czynnika prognostycznego: nie jest znane, jaki będzie dalszy bieg wydarzeń, czy – i które – postaci w przyszłości pozostaną kluczowymi i pierwszoplanowymi, a które stracą na wadze społecznej czy w ogóle odejdą w zapomnienie. Narracja zaś *stricte* historyczna stanowi relację o wydarzeniach i postaciach z uwzględnieniem szerszego kontekstu i dalszego przebiegu wydarzeń: narrator patrzy na opisywane przez siebie wydarzenia retrospekcyjnie, potrafi sformułować wnioski dotyczące znaczenia i wagi podjętych przez postaci historyczne decyzji dla dalszych dziejów zbiorowości/państwa. Daje to możliwość nie tylko zbudowania kolejności wydarzeń według zasady chronologicznej, ale także łączenia faktów i zjawisk oraz oddania procesów historycznych w całości: autor korzysta z dokumentów źródłowych, ale także z własnej wiedzy ogólnej o świecie.

Holenderski teoretyk historiografii Franklin R. Ankersmit twierdzi, że „historyczne doświadczenie – chociaż stymulowane jest przez obiekt, który jest nam dany w doświadczeniu – ma jednocześnie charakter samodoświadczenia”<sup>18</sup>. Ponieważ procesy kształtowania się świadomości jednostki bezpośrednio zależą od warunków społecznych i ogólnokulturowych cechujących dane społeczeństwo, a także od obowiązującego w nim systemu wartości, tożsamości i pamięci historycznej, uświadomienie przez jednostkę tej specyfiki staje się niezwykle ważne, gdyż stanowi podwaliny kształtowania się tożsamości etnicznej i narodowej, której częścią nieodzowną jest wiedza z zakresu historii i kultury oraz świadomość długotrwałej tradycji narodowej. Na ową wiedzę i świadomość nakładają się nie tylko narracje tzw. szeroko zakrojone, skupiające się na wydarzeniach dziejowych wielkiej wagi, ale także narracje lokalne, zawierające doświadczenia małych zbiorowości i przechowujące personalną pamięć o historii. Daniel Sobotka mówi o możliwości rezygnowania

[...] w punkcie wyjścia z przyjmowania jakiegoś obiektywnego bytu pod postacią czasowo uporządkowanej serii zdarzeń, w zamian zaś proponuje sięgnięcie do jednostkowych doświadczeń egzystencjalnych, w których znajdują się źródłowe motywacje doświadczania rzeczywistości jako na wskroś dziejowej. Na poziomie badań historycznych odpowiada jej takie rozumienie historii, które w przeciwieństwie do historii wielkich formacji kulturowych zwraca uwagę i docenia małe historie, tworzone, przeżywane i opisywane przez zwykłych ludzi<sup>19</sup>.

Odbiór dziejów, kształtowanie się obrazu postaci historycznej, wydarzenia, odniesienie się doń i próba zrozumienia logiki wydarzeń wymaga dokonania selekcji, organizacji i interpretacji informacji – zarówno na płaszczyźnie racjonalnej, jak i uczuciowej. Specyfika percepcji polega na współdziałaniu atrakcji i empatii. W przypadku beletrystyki historycznej empatia wiąże się z umiejętnością rekonstruowania sfery uczuciowej i sposobu rozumowania właściwej dla konkretnej epoki historycznej. Uładzimir Arłou, wybrawszy jako podstawową dla swej twórczości tematykę historyczną, od samego

18 Cyt. za D.R. Sobota, *Esej z filozofii dziejów...*, s. 25.

19 Tamże, s. II.

początku stawia na przedstawienie „wielkiej historii” za pośrednictwem „małej” – sięga, jak to ujmuje D. Sobota, do doświadczeń egzystencjalnych jednostki – zwykłego człowieka, którego losy są ściśle związane i determinowane przez wydarzenia dziejowe. W ten sposób pisarz skupia się przede wszystkim nie na przekazywaniu czytelnikowi wiedzy historycznej w postaci faktów, lecz na podzieleniu się własnymi – wypowiedzianymi przez jego bohaterów – przemyśleniami i sposobem patrzenia na historię i jej percepcję. Tym właśnie tłumaczy się dokonanie przez pisarza wyboru na rzecz rekonstrukcji – jako narzędzia kompleksowego pozwalającego na odtwarzanie – na podstawie zachowanych informacji, świadectw i artefaktów – utraconych stanów, kształtów i zjawisk leżących u podstaw rekonstruktu – modelu wiedzy o przeszłości.

Rozumienie procesów rozwoju historycznego, kulturowego i cywilizacyjnego społeczeństwa, państwa lub grupy etnicznej/narodu nie oznacza jedynie świadomości logiki powszechnie znanych faktów. Istnieje potrzeba w uzupełnianiu istniejących braków w wiedzy na temat przeszłości – w tym też za pomocą innych, niż edukacyjne, metod i narzędzi. Jednym z takich narzędzi pomocnych w pozyskaniu nowej wiedzy jest właśnie metoda rekonstrukcji, polegająca na odtwarzaniu kontekstu historycznego i kulturowego z wykorzystaniem różnego rodzaju źródeł – zarówno materialnych, dokumentalnych, jak i empirycznych. Zapoznanie się z dokumentami (kroniki, epistolaria, archiwalne notatki etc.), w połączeniu z doświadczeniami związanymi z obserwacją i analizą bieżących wydarzeń historycznych, może stać się wielką inspiracją dla pisarza dostrzegającego związki przyczynowo-skutkowe między dziejami narodu/państwa w przeszłości a wydarzeniami z dnia teraźniejszego. Rekonstrukcja historyczna zakłada zanurzenie się w epokę, poznanie różnych aspektów życia określonego kontekstu i próbę odtworzenia nie tylko sytuacji życia codziennego, towarzyszącego wielkim wydarzeniom historycznym lub będącego ich tłem, ale także odtworzenia płaszczyzny emocjonalnej – percepcji tych wydarzeń przez ich naocznych świadków i uczestników. Takie zanurzenie w epokę i uwaga do sfery emocjonalnej pozwala nie tylko przybliżyć historię, nadać jej „ludzką twarz” – uczynić bardziej zrozumiałą dla współcześnie żyjących, ale też uwypuklić najistotniejsze lekcje i wnioski nasuwające się podczas poznania historii, uzupełnić braki w wiedzy, zaproponować inne – nowe – możliwości interpretacji dziejów. Rosyjski historyk literatury i kulturoznawca Dmitrij Lichaczow nazywał rekonstrukcję jednym z najważniejszych sposobów ożywiania faktów<sup>20</sup>, oraz zaznaczał konieczność wyraźnego wyobrażania sobie ukształtowanego przez rzeczywistość historyczną światopoglądu, psychiki autorów, redaktorów i kopistów dokumentów źródłowych:

Niezbędne jest wzięcie pod uwagę specyfiki „kancelarii”, w których teksty były tworzone lub przerabiane, wymagań zamawiających [...], ewentualne sprzeczności między

20 D. Lichaczow, *Rekonstrukcje tekstu*, „Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej”, R. 85, 1994, z. 2/85, s. 207.

zamawiającym a wykonawcą – sprzeczności powstałe pod działaniem światopoglądu wykonawcy, jego idei politycznych i nieświadomych dążeń<sup>21</sup>.

Rekonstrukcja, pseudorekonstrukcja i stylizacja stały się ważnymi elementami strategii pisarskiej Arłoui w przypadku opowiadania pt. *Piszę do was do Moskowii* (1989)<sup>22</sup>. Pod kątem historycznym za kluczowe należy uznać przedstawione w nim, obejmujące lata 1563–1565, tragiczne wydarzenia historii Białorusi z czasów Wojny o Inflanty. Centralnym punktem, wokół którego zbudowano narrację, jest kampania połocka Iwana Groźnego 1563 roku. Natomiast z punktu widzenia filozoficznego centralną postacią jest sylwetka Iwana IV – oficjalny, tzw. „kanoniczny” obraz cara ujęty w historiografii i kulturze skonfrontowany z przemyśleniami i ocenami prowadzącego kronikę wydarzeń, strzelca Aleksego – naocznego świadka i bezpośredniego uczestnika kampanii wojennej, uważnego obserwatora i krytyka okrucieństw czynionych przez Iwana i swoich współtowarzyszy broni na podbitych terenach. Autor listu do Moskowii jest przedstawiony w sytuacji charakterystycznej dla społeczeństw autorytarnych i totalitarnych, a więc dobrze znanej w społeczeństwie radzieckim tzw. emigracji wewnętrznej<sup>23</sup> – w przypadku bohatera spowodowanej m.in. jego bliska relacja ze swoim mentorem, Aleksym Adaszewem, jednym z najważniejszych doradców Iwana IV. Kiedy mentor popadł w niełaskę, strzelec znalazł się w ogromnym niebezpieczeństwie: miał zostać ukarany za przynależność do tzw. grona „wrogów władcy i państwa”, lecz „ѣ царским войску сярод ратных людзей згубіўся і смяротнае небяспекі пазбегнуў”<sup>24</sup>. Bezpośredniemu uczestnikowi wydarzeń, Aleksemu przyszło „шмат чаго [...] ведаць [...], ад іншых вачэй схаванага”<sup>25</sup>; doświadcza wielu wyrzeczeń, traci przyjaciół, staje się świadkiem krwawej przemocy, gwałtu na mieszkańcach podbitych przez moskiewskie wojsko terenów, zdrady – wszystkiego tego, czego większość ludzi – i przede wszystkim ci pozostający w Moskowii – nie mogą (albo i nie chcą) sobie wyobrazić ze względu na powielane treści propagandowe kreujące u ludności Państwa Moskiewskiego zupełnie odbiegające od realiów obrazu cara i prowadzonej przezeń wojny<sup>26</sup>.

21 Tamże, s. 214.

22 Utwór został wydany w 1992 roku w zbiorze opowiadań, noweli i esejów Uładzimira Arłoua pt. *Rendez-vous na manewrach. Opowiadanie. Nowele*, w wydawnictwie „Мастацкая літаратура” w Mińsku.

23 Zob. А. Тонин, *Синдром внутренней эмиграции*. URL: <https://irsepi.ru/sindrom-vnutrennej-emigracii/>; М. Бессмертная, *Взаперти*, URL: <https://theblueprint.ru/culture/history/emigracia-independence-issue> (dostęp 12.04.2023).

24 Ул. Арлоў, *Пішу вам у Масковію. Грамата з магістрацкага архіва. Пяць мужчын у леснічоўцы: Аповесці, апавяданні, эсэ*, Мастацкая літаратура, Мінск 1994. URL: [https://knihi.com/Uladzimir\\_Arlou/Pisu\\_vam\\_u\\_Maskoviju.html](https://knihi.com/Uladzimir_Arlou/Pisu_vam_u_Maskoviju.html).

25 Tamże.

26 Zgodnie z informacją z *Encyklopedii Rosyjskiej*, w rezultacie działań wojsk moskiewskich z Połocka wyszło od 11 do 24 tys. ukrywających się za murami mieszkańców miasta i okolicznych miejscowości. Polskie oddziały z bronią i chorągwiami zostały wysłane do domu, a dowódcy dostali od cara bogate dary. Większość mieszkańców nie doznała żadnych krzywd, a informacje o egzekucjach to jedynie *śluchy*: „Оси. массу горожан не тронули, ходили слухи о казнях в Полоцке 5 монахов-бернардинцев и полоцких евреев, не пожелавших принять крещение”. Zob. *Большая Российская Энциклопедия 2004–2017*.

W liście do rodziny Aleksy nie tylko opisuje wydarzenia poprzedzające kampanię przeciwko Połockowi, szturm, konsekwencje zdobycia twierdzy połockiej dla jej mieszkańców i obrońców, ale także dalszy przebieg wojny. Strzelec odnosi się także do osoby Iwana IV, który w epistole jest przedstawiony jako prawdziwy tyran tłamszący każdą próbę przeciwstawienia się jego woli, wprowadzający atmosferę strachu, wymagający powszechnego i bezwarunkowego uwielbienia i poparcia, prześladowający i zabijający swoich oponentów politycznych. Moskiewski strzelec, relacjonując ze zdobytego i spustoszonego przez swoich krajanów Połocka, jest wyraźnie przejęty skalą nieszczęść, które spadły na mieszkańców ziem WKL, czuje swoją osobistą odpowiedzialność za wyrządzone krzywdy. Poznając ludzi, ich kulturę i obyczaje, przechodzi wewnętrzną transformację i ostatecznie zaczyna nienawidzić wojny i nie szczędzi gorzkich słów wobec tego, który staje się oprawcą Połoczan i ponosi główną odpowiedzialność – nie tylko za tragedię wojenną, ale i – a może, przede wszystkim – za terror wprowadzony we własnym państwie.

Wybór przez Arłoua wydarzeń Wojny o Inflanty jako tematu utworu jest nieprzypadkowy: owe wydarzenia dla pisarza to nie tylko część historii Białorusi – jest to też

---

URL: [https://old.bigenc.ru/domestic\\_history/text/3155942](https://old.bigenc.ru/domestic_history/text/3155942). W ocenie rosyjskiego historyka Aleksandra Filuszkina, informacje na temat zdobycia Połocka przez Iwana IV zawarte w zachodnioeuropejskich źródłach pisemnych są na wskroś fałszywe, a wszystkie publikacje o bestialstwie oddziałów Groźnego, o rzezi na Połoczanach i innych zbrodniach są jedynie antymoskiewską propagandą: „В «полоцком комплексе» «летучих листов» происходит явный рост информативности. Европейский читатель ждал новостей с восточных границ «христианского мира». Но информации не любой, а именно той, [...] которая легко укладывалась в картину мира. [...] Что же такое, если обобщать, падение Полоцка в 1563 г. глазами европейца? На благополучный торговый город нападает несметная орда варваров с Востока, бесчинствует, грабит, убивает, прежде всего женщин и детей и т. д. [...] Как все это похоже на окраины Священной Римской империи, на ее торговые города, подвергающиеся турецкой агрессии [...] Война с Россией – это уже дело не только Ливонии и германского мира, а всего «христианского мира», Европы”. Zob. А. Филюшкин, *Европейская пропаганда о взятии Полоцка в 1563 г.*, Вестник СПбГУ, 2012, Серия 2, выпуск 3, s. 70. Rosyjski publicysta Konstantin Kudriaszow na łamach dziennika „Argumenty i Fakty”, dokonując gloryfikacji Iwana IV, stanowczo zaprzecza informacjom o masowych gwałtach i mordach dokonanych na ludności Połocka przez wojsko moskiewskie, gdyż w rzeczywistości – jak twierdzi – większości ludności zdobytego miasta w ogóle nie wyrządzono żadnej krzywdy. Ironizując nad treściami zawartymi w źródłach europejskich, obrusza się z oskarżeniami o fałszowanie i zakłamywanie historii w celu zniszczenia kolejnej sławnej karty historii Rosji: „[...] как «страшный враг Московит» ведёт войну? Натурально, как и положено апокалиптическому чудовищу – зверски убивает не только вооружённых противников, но вообще всех, кого встретит на своём пути. [...] Согласно «листу» из Кракова, царь Иван только в Полоцке жестоко убил 16 тысяч человек. А вот что пишет немецкий «листок»: «Он съёл город до основания, после чего 20 тысяч человек предал мучительной смерти на крюках и виселицах». Французские авторы [...] утверждают, что жертв было никак не меньше 70 тысяч: «Московит совершил неисчислимые злодеяния над мужчинами, женщинами, девственницами и детьми. Женщин раздевали догола и насиловали, многие были перебиты как скот, иным выкалывали глаза [...]». [...] Разумеется, это враньё. [...] Что касается «зверств» [...] Основную массу жителей просто отпустили – зачем губить и уничтожать налоговую базу? А вот знатных военачальников, представителей администрации действительно увели в плен «к Москве». [...] Но признать за русскими ум, сноровку, высокое искусство стратегии и воинского дела, милосердие и честь? [...] Нет, это невыносимо! Всем же известно, что этими качествами могут обладать только европейцы!” –

bardzo ważna część historii lokalnej jego małej ojczyzny – Połocka. Szturm najstarszego miasta na ziemiach Białorusi i kolebki białoruskiej państwowości przez Iwana Groźnego należy do wydarzeń, które na zawsze zmieniły krajobraz kulturowy Połoczczyny i wyraźnie wpłynęły na losy lokalnej społeczności oraz dzieje i kulturę całego narodu, ale informacje o przebiegu i konsekwencjach tego wydarzenia w dostępnych szerokiemu gronu odbiorców źródłach i literaturze dydaktycznej były okrojone, podawane wyłącznie z punktu widzenia rosyjskiej historiografii i wręcz objęte cenzurą<sup>27</sup>. Za kolejny czynnik leżący u podstaw wyboru tematu noweli i omawianego okresu historycznego uznać można inspirację twórczością już wspomnianego wyżej Mikołaja Jermaloviča, który w swojej książce pt. *Śladami jednego mitu* poruszył m.in. wątek kampanii propagandowej w połowie XVI wieku w celu uzasadnienia roszczeń Iwana Groźnego do ziem Słowian Wschodnich, a także odpowiedzi na ową propagandę ze strony WKL. Jermalovič odnosi się m.in. do powielanej przez oficjalną historiografię

---

Zob. К. Кудряшов, «Полоцкое взятие» Ивана Грозного. Как втоптали в грязь русскую победу, URL: [https://aif.ru/society/history/polocкое\\_vzyatie\\_ivan\\_grozного\\_kak\\_vtoptali\\_v\\_gryaz\\_russkuyu\\_pobedu](https://aif.ru/society/history/polocкое_vzyatie_ivan_grozного_kak_vtoptali_v_gryaz_russkuyu_pobedu) (dostęp 15.02.2023). Jeśli chodzi o różnice między obrazem zniszczeń wojennych i przemocy podczas wojny o Inflanty zachowanym w źródłach zachodnioeuropejskich z tamtego okresu a sposobem relacjonowania o wydarzeniach w oficjalnych źródłach rosyjskich, nie sposób nie dostrzec historycznych paraleli z wydarzeniami toczącej się wojny rosyjsko-ukraińskiej – m.in. sytuacją w ukraińskiej Buchy a reakcją władz na Kremlu i propagandy stanowczo zaprzeczających popełnienia zbrodni przez oddziały rosyjskie. Zob. ЕС: российская власть ответственна за зверства в Буче и других городах Украины, URL: <https://euneighbourseast.eu/ru/news/latest-news/es-rossijskaya-vlast-otvetstvenna-za-zverstva-v-buche-i-drugih-gorodah-ukrainy/> (dostęp 05.04.2022); Украина: Российские войска оставили после себя в Буче смерть и разрушения, URL: <https://www.hrw.org/ru/news/2022/04/25/ukraine-russian-forces-trail-death-bucha>; Заявление Министерства обороны России по ситуации в Буче, Киевская область (dostęp 25.04.2022), URL: [https://russiaeu.mid.ru/ru/press-centre/news/zayavlenie\\_ministerstva\\_oborony\\_rossii\\_po\\_situatsii\\_v\\_buche\\_kievskaya\\_oblast/](https://russiaeu.mid.ru/ru/press-centre/news/zayavlenie_ministerstva_oborony_rossii_po_situatsii_v_buche_kievskaya_oblast/) (dostęp 03.04.2022); Пропагандист Соловьев отрицает геноцид украинцев: «Русский солдат не способен на то, что было в Буче», URL: <https://censor.net/ru/v3441386> (dostęp 4.09.2023); Комментарий официального представителя МИД России М.В.Захаровой в связи со второй годовщиной инсценировки в Буче, URL: [https://mid.ru/ru/foreign\\_policy/news/1942147/](https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1942147/) (dostęp 2.04.2024).

<sup>27</sup> W ostatnich dziesięcioleciach w publicznym dyskursie białoruskim widoczna jest wyraźna tendencja do powrotu do radzieckiej narracji historycznej, w której nie było miejsca dla krytycznego spojrzenia na politykę rosyjską wobec Białorusi. Przykładowo, na stronie Muzeum Krajoznawczego w Połocku można przeczytać jedynie krótką notatkę o zdobyciu miasta w wyniku dwutygodniowego szturmu, po czym na rozkaz cara zostały wzniesione fortyfikacje i Dolny Zamek. Po szesnastu latach rosyjskiego panowania Połock został zdobyty przez Stefana Batorego: «Падчас ваенных дзеянняў у лютым 1563 г. у выніку двухтыднёвай аблогі Полацк быў узяты войскамі рускага цара Івана Грознага і на працягу шаснаццаці наступных гадоў знаходзіўся пад уладай Маскоўскай дзяржавы. У той перыяд па загадзе цара быў пабудаваны Ніжні, ці Сталецкі, замак, умацаваны дзесяцімятровай вышыні земляным валам. У жніўні 1579 г. пасля штурму горада войскамі пад камандаваннем Стэфана Баторыя Полацк увайшоў у склад Рэчы Паспалітай – дзяржавы, створанай на аснове федэрацыі Вялікага Княства Літоўскага і Кароны Польскай. Zob. *Полацк у гады Лівонскай вайны (1558–1583)*, URL: <http://local.polotsk.museum.by/be/node/41142>. Notatka jest skonstruowana w taki sposób, że zdobycie miasta przez Iwana jest odbierane jako pozytywne wydarzenie, które przyczyniło się do rozwoju i umocnienia Połocka.

tezy o litewskim podboju Białorusi<sup>28</sup>, nazywając ją mitem i wskazując na początki tego mitu sięgające XVI wieku, kiedy Państwo Moskiewskie toczyło zaciętą walkę o ziemie białoruskie. Badacz twierdzi, że ów mit był częścią owej walki, jednym z głównych narzędzi propagandowych:

[...] часцей за ўсё тэндэнцыйна скажаецца пачатковая гісторыя той ці іншай дзяржавы. Так здарылася і з гісторыяй Вялікага Княства Літоўскага, першыя старонкі якой да непазнавальнасці зацемененыя міфам пра «літоўскую заваёву» Беларусі. [...] Яго ўзнікненне адносіцца да XVI ст., калі ішла зацятая барацьба Маскоўшчыны за беларускія землі (землі Вялікага Княства Літоўскага). Тады была выкарыстана не толькі вайсковая сіла, але і ідэалагічныя сродкі барацьбы. Патрэбна было абгрунтаваць «законныя правы» Масквы на Беларусь і Украіну. Гэта і было адной з мэтай літаратурна-публіцыстычнага твора «Сказание о князях владимирских», які з'явіўся ў першай траціне XVI ст.<sup>29</sup>

Zdaniem Jermałoviča, moskiewcy twórcy „alternatywnej historii” powstania WKL mieli za zadanie utrwalenie poglądu o „nielegalnym” podboju terytoriów białoruskich i ukraińskich, które powinny zostać zwrócone „prawdziwym władcom”:

Палітычная мэта гэтай выдуманай гісторыі [...] відавочная: літоўскія князі, выкарыстаўшы цяжкі для Русі час, самаўпраўна прысвоілі сабе беларускія і ўкраінскія землі і зараз павінны вярнуць іх законным гаспадарам – маскоўскім князям<sup>30</sup>.

28 Za czasów radzieckich powstanie WKL w oficjalnej historiografii białoruskiej było przedstawiane następująco: „Литовские князья, воспользовавшись тяжелой борьбой русского народа с татаро-монголами на востоке и немецкими агрессорами на западе, стали подчинять своей власти западные земли Руси [...] Этим было положено начало созданию Литовского государства. Образование его определялось интересами литовских феодалов, которые хотели укрепить свое господство над литовским крестьянством и упрочить свою власть в соседних землях Руси”. Zob. *История Белорусской ССР*, Т. 1. Издательство АН БССР, Минск 1961. Zestawienie treści białoruskich i rosyjskich publikacji historycznych zdejmuję jakiegokolwiek pytania o samodzielność historyków białoruskich w przedstawianiu genezy państwowości białoruskiej: „С 30-х годов XIII в. литовские кунигасы в обстановке тяжелой борьбы русского народа с татаро-монгольскими и немецкими феодальными агрессорами стали захватывать части Западной Руси (Гродно, Берестье, Пинск и др.). Сильнейшему из литовских князей – Миндовгу [...] удалось подчинить себе других литовских князей, овладеть западнорусскими землями по верхнему течению Немана. Формирование Литовского государства диктовалось как интересами литовских феодалов, стремившихся усилить свое господство над литовским крестьянством и укрепить свою власть в западных землях Руси, так и задачами борьбы с ширившейся агрессией немецких крестоносцев в Прибалтике”. Zob. Б.А. Рыбаков, *История СССР с древнейших времен до конца XVIII века*, „Высшая школа”, Москва 1975.

29 М. Ермаловіч, *Па слядах аднаго міфа*, Навука і тэхніка, Менск 1991, URL: [https://knihi.com/Mikola\\_Jermalovic/Pa\\_sladach\\_adnaho\\_mifa.html#chapter2](https://knihi.com/Mikola_Jermalovic/Pa_sladach_adnaho_mifa.html#chapter2).

30 Tamże.

O tym, jak wielkie znaczenie mają pisemne źródła historyczne w kwestiach politycznych, wojennych, a także w kwestii tożsamości narodowej i polityki pamięci historycznej, świadczy, zdaniem badacza, powstanie kronik białorusko-litewskich, a także *Kroniki polskiej, litewskiej, żmudzkiej i wszystkich Rusi* Macieja Strykowskiego jako odpowiedź na propagandę Iwana IV:

Зразумела, што ў Вялікім Княстве Літоўскім усё гэта не магло застацца без адказу. [...] пагроза страты часткі беларускіх земляў стала рэальнасцю: на пачатку 1563 г. войскі Івана Жахлівага занялі Полацк. У гэты крытычны момант і з'явіліся летапісы, якія ў сучаснай навуцы прынята называць беларуска-літоўскімі [...] Менавіта яны і створаныя пазней ў значнай меры на іх аснове «Кроніка» польскага гісторыка М. Стрыйкоўскага побач з іншым павінны былі даказаць гістарычныя правы вялікіх князёў літоўскіх на ўсе беларускія землі, у тым ліку і на Полацк, заняты тады маскоўскімі войскамі<sup>31</sup>.

Jermałovič wyraźnie wskazuje na rekonstrukcję i konstrukcję jako jeden z podstawowych zabiegów stosowanych przez pisarzy i kronikarzy XVI wieku w walce ideowej o ziemię białoruskie. W owym kontekście można zatem uznać stylizowane na utwór pamiętnikarsko-polemiczny z elementami kroniki opowiadanie *Piszę do was do Moskowii* za kolejny przykład rekonstruowania i konstruowania narracji historycznej – spisane przez naocznego świadka i oddające ducha epoki świadectwo o wydarzeniach z okresu panowania Iwana Groźnego, mające uzupełnić korpus tekstów historycznych o podobnej tematyce – wskazuje na to m.in. podtytuł utworu – „gramota z archiwum magistratu”, a także podobieństwo struktury epistoły Aleksego i zawartych w niej treści do pierwszego listu Andrieja Kurbskiego do Iwana Groźnego<sup>32</sup>.

Rekonstrukcję, stylizację i konstruowanie narracji o dziejach u Arłou cechuje pewien stopień swobody i względności. Język *Piszę do was do Moskowii* jest „postarzany”, nasycony regionalizmami i archaizmami, wzbogacony o fragmenty w języku staro-cerkiewno-słowiańskim; pisarz podjął próbę zrekonstruowania sposobu myślenia człowieka pospolitego z połowy XVI wieku, zwłaszcza pod kątem wyznawanych cnót i wartości oraz stosunku do religii, w tym też specyficznej, zwłaszcza dla Słowian Wschodnich, podwójnej albo ludowej religijności, łączącej chrześcijaństwo z tradycjami pogańskimi. Narracja historyczna wypełniona zostaje wydarzeniami zarówno prawdziwymi, jak i potencjalnie mogącymi mieć miejsce, a także realnymi i wymyślonymi postaciami. Dzięki temu przedłożona czytelnikowi historia staje się bliższa i bardziej zrozumiała. Nie tylko pozwala na skupienie się na opisach wydarzeń dziejowych – zresztą, częściowo znanych skądinąd, bowiem obecnych w oficjalnej narracji historycznej. Arłou tworzy przestrzeń

<sup>31</sup> Tamże.

<sup>32</sup> Mowa przede wszystkim o fragmentach poświęconych dzieciństwu i młodości Iwana, dojściu do władzy oraz opisach moralnej degrengolady i okrucieństw Groźnego i przeistoczenia się go we władcę totalitarnego. Zob. *Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским. Первое послание Курбского Ивану Грозному*. Перевод Я. С. Лурье. URL: [https://www.drevne.ru/lib/grozn\\_1\\_s.htm](https://www.drevne.ru/lib/grozn_1_s.htm).

dla refleksji nad konsekwencjami określonych procesów historycznych, społecznych, kulturowych, oraz nad tym, jaki wpływ owe procesy i wydarzenia miały na przeszłość, na kształtowanie się pamięci historycznej i tego, co określić można jako „charakter narodowy”, a także na teraźniejszość i na przyszłość narodu. W niektórych fragmentach opowiadania dotyczących zachowań cara Iwana i jego *oprichników* dostrzec można inspirację pierwszą częścią filmu fabularnego pt. *Iwan Groźny* w reżyserii Siergieja Eisensteina, ukończonej w 1944 roku – za przykład może posłużyć wypowiedź Iwana o Adaszewie oskarżonym o zdradę – „З гнаішча я яго ўзяў, у гнаішча ён і вярнуўся»<sup>33</sup> – będąca parafrazą wypowiedzi Iwana w scenie biesady<sup>34</sup> wspomnianego filmu.

Fragmenty listu Aleksego, w którym opowiada on o Połocku, wierzeniach i kulturze duchowej Połoczan, a także o ważnej roli magii w ich obrazie świata –

[...] не забыліся людзі полацкія на купаллі ды русаллі і вясну гукаюць ды іншыя старадаўнія святы памятаюць [...] Вераць таксама полацкія месцічы ў розныя прыкметы і шмат тайніц ведаюць. [...] Некаторыя людзі тут кажуць, што разумеюць мову звярыную і птушыную і кожны яе спасцігнуць можа, калі адмысловае стравы з вужовага мяса пад’есць. [...] Вераць тут і ў вадзяніка. Жыве ён у рацэ Палаце па вірах і крадзе людзей: мужчыны самі вадзянікамі робяцца, а жанчыны – русалкамі. [...] Пра чорта кажуць, што лёгка яго ўбачыць, калі не баішся, – трэба адно ў віхуру плюнуць тры разы і прамовіць: «Чорт, чорт, пакажы хвост», бо калі па зямлі віхура ідзе – гэта чортава вяселле коціцца»<sup>35</sup>

– wprost nawiązują do poszczególnych opowiadań – *Wspomnienia z odwiedzin stron rodzinnych, Połock, Szkic Północnej Białejrusi, Wilkołak* – będących częścią bardzo popularnego w Białorusi dzieła XIX-wiecznego pisarza Jana Barszczewskiego pt. *Szlachcic Zawalnia, albo Białoruś w fantastycznych opowiadaniach*<sup>36</sup>.

W kontekście opowieści o nieudanym swataniu Iwana z córką Zygmunta Starego, Katarzyną Jagiellonką, strzelec Aleksey w swej epistole przytacza fragment szyderczej piosenki, którą zaczęto śpiewać w Pskowie i Nowogrodzie po tym, jak „Сватаўся [...] наш цар і вялікі князь Іван Васілевіч да дачкі Жыгімонтавай, атрымаў жа ад каралеўны гарбуза»<sup>37</sup>:

У того царя да у Собаки  
а окол двора да тын железный,  
а на каждой-то на тычинке  
по человекей-то сидит головке<sup>38</sup>.

33 Ул. Арлоў, *Пишу вам у Масковію...*

34 *Пир Ивана Грозного*. URL: [https://www.youtube.com/watch?v=\\_xHDtAbtVp0](https://www.youtube.com/watch?v=_xHDtAbtVp0), 03.26:03.28.

35 Ул. Арлоў, *Пишу вам у Масковію...*

36 J. Barszczewski, *Szlachcic Zawalnia, albo Białoruś w fantastycznych opowiadaniach*, Naukowa Seria Wydawnicza „Czarny Romantyzm”, t. 46, Wydawnictwo PRYMAT, Białystok 2020.

37 Ул. Арлоў, *Пишу вам у Масковію...*

38 Тамże.

Wykorzystane przez Arłoua wersy становіа фрагмент аўтэнтэчнай росыіскай баллады лудовай пт. *Wawіło і skomorochy* занотаванай по раз першы праз фольклорыстаў в 1899 року. Як падaje росыіска бадачка Зоја Власова, баллада была wielokrotnie publikowana we fragmentach, а некаторы бадаче ідэтыфікавалі яа якo utwór satyryczny powstały w Nowogrodzie, wymierzony w Iwana Groźnego – zresztą, takie przypuszczenia spotkały się z bardzo krytyczną oceną wiodących znawców folkloru i dawnej literatury росыіскай<sup>39</sup>. W przypadku zaś opowiadania Arłoua, przytoczenie fragmentu ballady o Wawile może mieć функцыю эстетэчна-стылістычна – пoмoць в oд-даніу дуча епокі і падкрэсленіу знамoмoсці шэрсзэгo кoнтэксту oпысываных пpzez bohatera wydarzeń, а такжe яго пpзыналежнoсці до влaсцівoгo кpэгу кyльтуpoвoгo. Dodatkowo ów cytat pomaга в кшталтoваніу емоцjoнaлнoгo тлa і стаje сię елeмeнтeм аўтoрскіeй сугeстii, јeśli chodzi o oцeнę sylwetki Iwana Groźnego nie z punktu widzenia historyka czy pisarza, tylko zwykłego człowieka.

Na osobny komentarz zasługuje warstwa językowa utworu. O ile tekst główny jest stworzony w języku бiałoruskim, nieco stylizowanym na wzór zabytków starobiałoruskiej literatury kronikarskiej, epistolarnej i pamiętnikarskiej – *Kroniki Bychowca*, *Kroniki Barkulabowskiej*, listów Filona Kmity-Czarnobyłskiego etc.<sup>40</sup>, o tyle wspomniana wyżej *Ballada o Wawile i skomorochach* oraz stylizowane cytaty z latopisów – „Летапісец жа царскі так запісаў:

«Божиим же неизреченным великим милосердием и государскою теплою верою к Богу и его государским умыслом в Полотцку в городе и в остроге ротмистров и королевских дворян и всяких воинских людей и черных из наряду много бесчисленно побили. И мы благодарим Бога и приснодевицу Богородицу, заступницу христианскую о даре их великом и будем молить их и святых великих чудотворцев за государя царя и великого князя Ивана и за его царицу великую княгиню, Марью и за детей его царевичей Иоанна и царевича Федора, дабы и впредь даровал нам победу над всеми врагами зримыми и незримыми и давал мир и тишину со всеми странами и на пользу всему православному христианству»<sup>41</sup>

– są w języku росыіским – w wersji archaicznej. Za pomocą owych quasi-cytatów w utworze realizowana jest функцыя персвазыйна: маја one пpекonać czytelnika – przede wszystkim na płaszczyźnie емоцjoнaлнeй – co do аўтeнтэчнoсці тых partii tekstu, ich zgodności z duchem епокі і лoгiką dziejów – albo ppzy najmniej zasugerować mu to. Treści podane po росыіску – o tym, jak pomazaniec Boży dzięki Opatrzności odniósł zwycięstwo nad wszystkimi wrogami, bowiem jest nabożny i wszystko czyni ku chwale Bożej, o wznoszeniu modlitw o dalsze wsparcie cara Iwana i jego rodziny w jego

39 З. И. Власова, *Скоморохи и фольклор*, Алетейя, Санкт-Петербург 2001.

40 Zob. *Старабеларуская літаратура XI-XVIII стст. Хрэстаматыя*, пад рэд. Г. Тварановіч, Выдавецтва Беластоцкага ўніверсітэта, Беласток 2004.

41 Ул. Арлоў, *Пішу вам у Маскoвію...*

poczynaniach na rzecz świata prawosławnego – są stylizowane bardzo udanie i brzmia na tyle przekonująco, że mogą uchodzić za aluzję do wielu zabytków piśmiennictwa epoki, m.in. do *Opowieści o oblężeniu klasztoru Troicko-Siergijewskiego przez Polaków i Litwę i o buntach, które później w Rosji nastąpiły* autorstwa Abrahama Palicyna<sup>42</sup>. Należy także zaznaczyć, że modlitewne treści w kontekście mowy o osobie władcy pozwalają na dodatkowe podkreślenie specyfiki odbioru władzy i władcy w kulturze rosyjskiej – jej archetypowe ubóstwianie i bezwzględne uwielbianie stanowiące jeden z kamieni węgielnych państwowości rosyjskiej.

Obok rekonstrukcji, w opowiadaniu odnajdujemy stworzoną przy pomocy konstruowania artystycznego imitację różnego rodzaju świadectw pochodzących lub mogących pochodzić z XV–XVI wieku; opisywane fakty, postaci i wydarzenia są jednocześnie rekonstruktem – są realne i ujęte w rzeczywistości istniejących źródłach pisemnych – i konstruktem, bowiem są odtwarzane, uzupełniane i opatrywane komentarzami na podstawie fikcyjnych źródeł. W kontekście problemu rekonstrukcji, konstrukcji i stylizacji w utworze można mówić o wielopoziomowej strukturze tekstu. Pierwszy jego poziom powstaje dzięki wykorzystaniu informacji, które znaleźć można w pracach historyków rosyjskich i białoruskich, w kronikach białorusko-litewskich, w tym w *Kronice polskiej, litewskiej, żmudzkiej i wszystkiej Rusi* Macieja Strykowskiiego, w *Latopisie Nowogrodzkim, Piskarewskim Latopiscu, Latopisie Ilustrowanym (Carosłowie)*, augsburskim biuletynie informacyjnym pt. *Warrhafftige und erschreckliche Zeitung von dem rausamen Feind dem Moskowiter*, korespondencji Andrieja Kurbskiego z Iwanem IV. Drugi poziom tekstu stanowią stylizacje i aluzje, których celem może być bardziej naturalne wplatanie przedstawionych w opowiadaniu wątków w ogólny kontekst historyczny i kulturowy. Trzeci poziom – domyślnie ujęte podsumowania i uogólnienia dotyczące szerokiego kontekstu historycznego, zdecydowanie wykraczające poza ramy przedstawionej w opowiadaniu epoki.

Zaprezentowana w opowiadaniu dwojakość narracji wymaga wprowadzenia dodatkowego elementu, który pełniłby funkcję „uwierzytelniania” przedstawionych faktów i wydarzeń. Tym elementem jest postać obserwatora – osoby z zewnątrz, która „doświadcza” Białorusinów i ich historii, staje się naocznym świadkiem i komentatorem<sup>43</sup>, żeby później móc pełnić funkcję informatora – zarówno dla pisarza, jak i dla czytelnika. Ów zewnętrzny obserwator w opowiadaniu jest narratorem relacjonującym o wydarzeniach i otaczającej go rzeczywistości w swoim imieniu lub w imieniu zbiorowego „ja” – „my”:

Цешуся надзеяю абняць вас, ды часта апаноўваюць мяне думкі, што разлучыліся мы ўжо да сустрэчы нябеснае. А пішу да вас з места старажытнага і слыннага

42 *Сказание Авраама Палицына*. Подготовка текста и комментарии О. А. Державиной и Е. В. Колосовой. Под ред. Л. В. Черепнина, Издательство Академии Наук СССР, Москва – Ленинград 1955.

43 В. Ю. Бароўка, *Этна-эстэтычны кантэкст у сучаснай беларускай гістарычнай прозе*, „Вестник Полоцкого государственного университета”, Серия А, 2004, т. 10, с. 80.

Полацкага [...]. Памятаеце вы, мусіць, бацюхна, як дом я родны пакідаў і сядзелі мы з вамі пры збане з трайным мёдам, ды не маглі горыч нашую падсаладзіць<sup>44</sup>; „Выдумляліся штодзень новыя пацехі, Богу агідныя [...]”. У той час ратаваўся я ў сядзібе ў сябра сардэчнага вёрстаў за пяцьдзесят ад Масквы, але не чуўся і там у бяспэцы, бо даходзілі і туды весткі, ад якіх дранцвелі мы ў жаху [...]<sup>45</sup>.

Prezentowane przez Aleksę obrazy „my” cechuje wewnętrzna niespójność i rozwarstwienie, co wymaga zastanowienia się nad przyczynami i bodźcami, które owe rozwarstwienie spowodowały. Jak wiadomo, tożsamość osobista wynika z potrzeby poczucia własnej unikalności, z kolei tożsamość społeczna jest związana z potrzebą przynależności do określonej grupy/zbiorowości i podobieństwa do innych jej członków. Podział na „ja” – „my” – „inni” jest dokonywany w oparciu o zbiór cech osobowościowych. Wyrazistość tożsamości osobistej jest tym większa, im większa jest różnica między „ja” a „my”, oraz mniejszy dystans między „my” a „inni”; z kolei, wyrazistość tożsamości społecznej jest tym większa, im mniejszy jest dystans między „ja” – „my” oraz większy dystans między „my” – „inni”<sup>46</sup>. Według brytyjskich psychologów Henri Tajfela i Johna Turnera, autorów teorii tożsamości społecznej, podstawowym procesem adaptacyjnym dla orientacji człowieka w świecie jest kategoryzacja, rozumiana jako łączenie tego, co postrzegane jest jako podobne, oraz oddzielanie ich od innych, traktowanych jako odmienne. Stąd wynika, że grupy społeczne to nie tyle zbiory połączone celami, więziami, strukturą ról, ile produkty nałożonej kategoryzacji, przy czym ważnym elementem jest podział na grupę, z którą identyfikuje się podmiot („my”) oraz pozostałe<sup>47</sup>. „My” jest zwykle nacechowane pozytywnie, bo przynależność do społecznie cenionych grup lub zbiorowości staje się źródłem pozytywnej samooceny. Aby podwyższyć samoocenę, jednostka dokonuje autowaloryzacji – przekonuje samą siebie, że grupa, do której przynależy/zalicza się, jest lepsza od innych grup. Faworyzowanie grupy własnej wzmacnia tożsamość społeczną i podwyższa samoocenę. Sukcesy w rywalizacji z innymi grupami wzmacniają identyfikację jej członków z grupą zwycięską, zaś spadek samooceny będzie nasilać faworyzację grupy własnej przy jednoczesnym deprecjonowaniu wartości grup innych<sup>48</sup>.

W przypadku strzelca Aleksę powodem do zaburzenia obrazu „my”, jako symbolu przynależności do faworyzowanej zbiorowości, są refleksje na temat sylwetki Iwana Groźnego oraz jego posunięć – zarówno wobec własnych doradców, jak i wroga. Opisuując dzieciństwo i okres młodości Iwana IV, Aleksy skupia się na jego okrucieństwach wobec zwierząt i ludzi, wprost wskazując na skłonności sadystyczne przyszłego cara i oceniając jego życie jako grzeszne – w tym także pod kątem popełniania grzechów

<sup>44</sup> Ул. Арлоў, *Пішу вам у Масковію...*

<sup>45</sup> Tamże.

<sup>46</sup> E. Kornacka-Skwara, *Tożsamość narodowa w świetle przemian kulturowych*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Seria Pedagogika”, 2011, z. 20, s. 118.

<sup>47</sup> H. Tajfel, J. Turner, *The Social Identity Theory of Intergroup Behavior*, J.T. Jost, J. Sidanius (Eds.) *Political psychology: Key readings*, Psychology Press, New York 2004, s. 367–390.

<sup>48</sup> Zob. H. Tajfel, *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*, Cambridge University Press, Cambridge 1981.

гłównых (co absolutnie nie przystoi pomazańcowi bożemu) – wyraźnie рóзня́ące się od wzorców пры́jęтых в культурзе хрысціянскай чы тэж москiewскай, на co wskazuje porównanie występкóв Івана do zachowań obcego – „злóдзязя татарскаго”:

Яшчэ дзіцем любіў цар Іван Васілевіч тым бавіцца, што з высокіх дахаў катой ды іншых тварын бязмоўных скідваў, а летаў з пятнаццаці пачаў і чалавекаў з высачыні ўпускаць, таварышаў дзіцячых гульняў сваіх, і глядзеў з асалодаю, як яны ў смяротных курчах гінуць. Шмат грахоў учыніў гасудар яшчэ ў маладосці ранняй – і да гульні ў зернь і іншых забаў непрыстойных хіліўся, да зеля хмельнага быў ахвочы і да дзевак ласы, што так схопіць у хораме сваім любую за грудзі, акі таць татарскі, і ў спіжарню на забаву цягне. А колькі людзей чорных на вуліцах і на торжышчах маскоўскіх канём да смерці здратаваў<sup>49</sup>;

[...] дзесяць з лішнім летаў быў Аляксе́й Фёдаравіч Адашаў пры цару давераным чалавекам і царства яго сваім розумам дзяржаўным мацаваў. [...] Не хацеў муж гэты дбайны і любамудры вайны Лівонскае і адгаворваў цара ад паходу ў зямлю Полацкую. [...] Загінуў Аляксе́й Фёдаравіч Адашаў разам з дабрачыннымасцю царскай<sup>50</sup>.

Znalazły się w gramocie Aleksego i zarzuty pychy i niewdzięczności Iwana wobec swych najwierniejszych doradców i mentorów, Sylwestra i Aleksego Adaszewa, za co przyszło carowi niebawem zapłacić:

І цешыўся гасудар вельмі, што места Полацкае ён без папа і без сабакі Аляксея ўзяў – так ён духоўніка колішняга Сільвестра і дарадцу свайго, а майго настаўніка Аляксея Фёдаравіча Адашава называў. Цешыўся цар, ды новых перамогаў яму Бог не даў<sup>51</sup>.

Negatywnie oceniane jest przez Aleksego i to, jak Iwan traktuje swoich przeciwników politycznych – Pskowiczian, Nowogrodzian, a także Połoczian i innych mieszkańców WKL i Korony:

[...] павянчаўшыся на царства, маючы ад нараджэння семнаццаць летаў, дзікую расправу ўчыніў над пасланцамі пскоўскімі. Прыехалі да яго з чалабітнаю [...] семдзсят пскавічоў, людзей немаладых, і шанюўных, цар жа Іван Васілевіч у нечуваную лютасць увайшоў [...]. Загадаў ён з тых людзей сівых адзенне сарваць і цяляшом на сыры каменны дол пакласці, а сам віном гарачым галовы ім паліваў і свечкаю валасы і бароды падпальваў. І не чуў у душы страху [...]<sup>52</sup>;

<sup>49</sup> Ул. Арлоў, *Пішу вам у Масковію...*

<sup>50</sup> Тамże.

<sup>51</sup> Тамże.

<sup>52</sup> Тамże.

Ваяводу ж Давойну з жонкаю яго Пятроніяй, уроджанаю Радзівілаўнай, і з дзецьмі, і епіскапа полацкага Арсенія, і шляхту, і мяшчанаў, і чорных людзей [...] загадаў цар вязаць і да нас у Масковію весці. Было гэтага палону, кажуць, да пяці дзесяткаў тысяч, і пагналі яго, як юдзяў да Вавілона, не па-хрысціянску: і кабет, і дзяцей абы-як апранутых і вяроўкамі злыганных вялі, і пяць дзён ніякага харчовага прыпасу не давалі, так што людзі, як вераб'і, на лютым марозе падалі<sup>53</sup>.

Okrucieństwa Iwana, brak szacunku dla życia ludzkiego, ignorowanie podstawowych wartości, traktowanie jeńców wbrew nauce chrześcijańskiej, fałszywa duchowość – wszystko to zmusza Aleksego do poszukiwania odpowiedzi na bardzo trudne pytania dotyczące nie tylko sylwetki Iwana, ale także tego, co tak naprawdę cechuje społeczeństwo Państwa Moskiewskiego. Jak wiadomo, jednym z podstawowych narzędzi poznania świata i kreowania wyobrażeń jednostki o rzeczywistości, a także o sobie i swym miejscu w owej rzeczywistości, są kategorie „obcy” i „swoj” stanowiące binarną opozycję będącą uniwersalnym fenomenem determinującym wszystkie formy funkcjonowania zbiorowości ludzkiej. Element „obcy” dychotomii „swoj-obcy” staje się kluczowym i najbardziej pomocnym narzędziem poznania siebie, gdyż człowiek podświadomie jest skłonny do zwracania uwagi na obcość jako źródło dyskomfortu. Dodatkowo, dokonanie porównania siebie z „innym” pozwala wnioskować o podobieństwach i różnicach oraz ostatecznie decydować o zastosowaniu wobec „inności” odpowiedniego markeru: „swoj” czy „obcy”. Dzieje się to za sprawą ułatwienia poznania siebie przez doprecyzowanie „obcości” i dokładniejszego wytyczenia granicy „swojskości”. Aleksey, przebywając od momentu szturmu Połocka wśród Połoczan, obcując z „innością”, zaczyna coraz głębiej zastanawiać się nad tym, kim jest, kim są jego „swoi” i jacy oni są. Owe przemyślenia potęgują wątpliwości związane z pozytywnym postrzeganiem „nas”/ „swoich” przy jednocześnie negatywnym ocenianiu „ich”/ „obcych”. Przebywanie na obczyźnie, a więc z daleka od „swoich”, otwiera możliwości weryfikacji oceny tego, jacy w rzeczywistości są „oni” i „my”, i co w charakterze „swoich” ujawnia nieludzkie traktowanie podbitych „obcych” przez zwycięskich „swoich”. Moskiewski strzelec zawiera w gramocie do rodziny przemyślenia na temat natury Iwana, które pozwalają innym „swoim” dostrzec to, co jest widoczne „z zewnątrz” i jest niedostępne „wewnątrz”: okrucieństwo, bezwzględność i potworny, niszczący osobowość wpływ władzy, który wewnątrz kraju – wśród swoich – jest postrzegany jako przejaw siły monarchii, jego skuteczności w walce z wrogami. To, co czyni Iwan Groźny, nie jest walką o sprawiedliwość, obroną Ojczyzny – jest zaś zaspokojeniem potrzeby przelania krwi i zastraszania – zarówno wrogów, jak i swoich, sprzymierzeńców i podwładnych. Obrazy „swoich” i „obcych” wykreowanych przez władzę i obsługującą ją propagandę ulegają destrukcji, nie przechodząc weryfikacji poprzez żywy kontakt z „obcym” i inną rzeczywistością:

53 Tamże.

Думаю я, невялікая карысць дзяржаве нашай з таго, што гасудар сябе вышэйшым ад усіх іншых уладароў каранаваных уважае і манархаў не спадчынных, а на трон абраных, абражае безразважна, паўтараючы, што ён цар паводле волі Богае, а не паводле шматмяцежнага хацання чалавечага<sup>54</sup>;

Няма і не будзе нам на чужой зямлі спакою. Расце вакол нас дзень пры дні нянавісць, так што і мне, які зла полацкім людзям не чыніў, кажуць у вочы, не тоячыся: «Паедзеце хутка ад нас, як князь Скіргайла некалі паехаў, і горш ад яго, бо князя мы жывога выпусцілі, адно да каня спінаю наперад прывязалі, а вас нежывых прывязваць будзем». То і праўда, што нічога мы, апроч няшчасця, воласці Полацкай не прынеслі. [...] І бітву над Улаю мы не праз нядальства нашае прайгралі, а літоўцы не адной толькі доблесцю перамаглі, бо сама зямля гэтая супраць нас паўстае<sup>55</sup>.

Zaburzenie pozytywnego obrazu „my” umożliwia zmianę w podejściu do oceniania zbiorowości opozycyjnej – „oni”: Aleksey z wielkim szacunkiem i współczuciem mówi o zwykłych Połoczanach, a także o obrońcach Połocka, w tym o tych, którzy zostali poddani torturom, sponiewierani, pozbawieni wolności i godności, ale nawet wtedy pozostają nieugięci wobec opresji ze strony Iwana IV. Sam zaś władca – w przeciwieństwie do mężnych i dzielnych Połoczan – po odniesieniu zwycięstwa nie okazuje wspaniałomyślności i łaski wobec pokonanych – traktuje ich ze zwykłym już okrucieństwem, a na dodatek zamienia się w zwykłego szabrownika:

Бараніўся Полацак сілаю невялікаю, але мужна і ўмела [...], аднак няроўныя сілы былі, і хутка мы непрыяцеля назад утапталі<sup>56</sup>;

[...] ваявода Давойна, царскаму абяцанню паверыўшы, выступіў з замка з усім войскам і з артылерыяй [...]. Тут гасудар над вераю іхняю і пасмяяўся: загадаў трымаць непрыяцеля на гары пад моцнаю аховаю і пяць дзён ніякага харчу не даваць. А скарб дзяржаўны і ўласнасць людзей багатых, і купцоў, і шляхты, цар забраў і прыўлашчыў. Таксама і месцічаў наказаў ён выгнаць на поле і пад вартаў трымаць<sup>57</sup>;

[...] ваяводзіча віленскага Яна Глябовіча дагэтуль у царскай вязніцы трымаюць; гасудар яго да нас, на службу маскоўскую, ісці схіляе, за гэта і Полацак, і Інфлянты, і польскую карону дакляруючы, ды ваяводзіч моцна на сваім стаіць<sup>58</sup>.

---

54 Тамże.

55 Тамże.

56 Тамże.

57 Тамże.

58 Тамże.

W kontekście mowy o obrazie „ja” narratora należy podkreślić, że założenia Arłoua przy tworzeniu opowiadania *Piszę do was do Moskowii* – jak i innych utworów o tematyce historycznej – wynikają z subiektywizacji, spojrzenia na wielką historię przez pryzmat małych historii poszczególnych jednostek oraz ich sposobów na przeżywanie i opisanie dziejów – jak już wcześniej wspomniano, mówi o tym m.in. Daniel Sobota<sup>59</sup>. I jeśli pod kątem wielkiej historii kluczowym wydarzeniem w utworze jest kampania wojenna Iwana Groźnego przeciwko ziemi połockiej, to pod kątem narracji opowiadania w centrum uwagi jest strzelec Aleksey, jego osobista historia, przemyślenia i sposób postrzegania zarówno sylwetki władcy moskiewskiego, jak i jego czynów i posunięć – w polityce wewnętrznej, jak i zewnętrznej. Zwykły, mały człowiek – w dodatku, wymyślony, stworzony na potrzebę realizacji zamiaru pisarskiego, ze swoją małą, równie wymyśloną, historią jest ważniejszy od wielkiej wagi realnej postaci historycznej – bowiem to ten mały człowiek dokonuje oceny wydarzeń i rozważa o ich wpływie na współcześnie żyjących i na następne pokolenia.

Sposób, w jaki została wykreowana sylwetka Aleksego, autora gramoty do Moskowii, zasługuje na odrębny komentarz. W pierwszej kolejności, należy zwrócić uwagę na to, że Aleksey, mimo pospolitego pochodzenia, jest osobą wykształconą, co w czasach Iwana Groźnego jest związane z nieprzeciętnymi zdolnościami i przesądza o awansowaniu do elit intelektualnych, gdyż edukacja w Wielkim Księstwie Moskiewskim w XVI wieku nie była zjawiskiem powszechnym<sup>60</sup>. Kreując postać Aleksego jako osoby o szerokich horyzontach myślowych m.in. dzięki pobieraniu nauki, Arłou podkreśla wagę i znaczenie wykształcenia, bowiem czyni człowieka bardziej uważnym wobec otaczającej go rzeczywistości, uczy refleksji nad wydarzeniami, których świadkiem i bezpośrednim uczestnikiem przyszło mu być, a także stwarza możliwości krytycznego myślenia i podejmowania samodzielnych decyzji na podstawie własnych obserwacji, nie zaś na podstawie rozkazów, pod presją społeczną czy skutek oddziaływania propagandy. Nieprzypadkowo zatem Aleksey – nie w ostatniej kolejności dzięki pozytywnemu wpływowi wiedzy zaczerpniętej z nauczania mentora, Aleksego Adaszewa – czuje potrzebę spisania i zostawienia świadectwa o Iwanie IV, mając świadomość wagi i znaczenia słowa pisanego, a także ogromnej różnicy między obrazem władcy w świadomości ludu pospolitego a obrazem realnym i związanym z tym poczuciem

59 D.R. Sobota, *Esej z filozofii dziejów...*, s. 11.

60 Okres panowania Iwana Groźnego cechują znaczące zmiany w podejściu do edukacji: w Wielkim Księstwie Moskiewskim rozpoczęto drukowanie książek, znacząco zwiększyła się liczba książek o charakterze świeckim i dydaktycznym, pojawiła się literatura pomocnicza; w połowie XVI wieku ukazała się najbardziej znana wersja zbioru przepisów obyczajowo-prawnych – *Domostroju* domniemanego autorstwa (lub opracowania) Sylwestra, doradcy Iwana IV. W 1561 roku Sobór Stu Rozdziałów przyjął szereg postanowień mających na celu rozwój edukacji. Niemniej, istniejący wówczas system edukacyjno-szkoleniowy związany z monasterami wciąż skupiał się głównie na kształceniu przyszłych duchownych i urzędników państwowych. Szkoły parafialne wciąż nie były powszechne i zapewniały jedynie podstawową edukację: naukę czytania, pisanie i liczenia, a głównymi źródłami wiedzy były księgi religijne. Zob. Л.Н. Беленчук, *Особенности развития образованности в Московской Руси XVI века*, „Проблемы современного образования”, 2016, nr 5, s. 85–96.

обов'язку, дѳугу морального, потребою мовлення правды – навет вбрев истрнеячым нормом спольчнм:

хачу я колькі слоў пра цара і гасудара Івана Васілевіча сказаць, хоць і рызыкую галавы свае пазбыцца. Вусцішна таго судзіць, хто самім Богам над намі пастаўлены, ды не дае мне спакою памяць пра незабыўнага настаўніка і апекуна майго Аляксея Фёдаравіча Адашава<sup>61</sup>.

Istotny w kontekście autorskiego przesłania jest także fakt, że Aleksey jest strzelcem – przedstawicielem nowej, zaistniałej na rozkaz Iwana Groźnego w połowie XVI wieku, grupy społecznej. Wówczas do nowo powołanych jednostek wojskowych przyjmowano najbardziej zdolnych i bystrych przedstawicieli wolnego chłopstwa i mieszczan<sup>62</sup>. Właśnie taki jest Aleksey, który dzięki swoim nieprzeciętnym zdolnościom został uczniem Adaszewa i – co najważniejsze – był w stanie (w odróżnieniu od pomazańca bożego Iwana) właściwie przyswoić wiedzę i system wartości. Nie bez znaczenia dla percepcji bohatera przez czytelnika jest fakt, że w XVII wieku strzelcy nie tylko byli elitarną grupą militarną, ale zapisali się w dziejach Rosji jako znacząca siła historyczna<sup>63</sup>, wzięwszy udział w kilku kluczowych wydarzeniach dziejowych – m.in. bronili rodziny carskiej w czasie Buntu Miedzianego 1662 roku czy uczestniczyli w walce o władzę między Zofią a Piotrem I w latach 1682–1689.

Dzięki zastosowanemu przez Arłoua sposobowi kreowania postaci narratora, białoruski czytelnik *de facto* ma do czynienia z odwróconą perspektywą i ze zmianą sposobu patrzenia na własną historię i kulturę: w tekście opowiadania wyodrębnić można dwie istotne z punktu widzenia rekonstrukcji dziejów i idei edukacyjno-wychowawczej sugestie. Pierwsza: historia stosunków rosyjsko-białoruskich wygląda zupełnie inaczej, niż traktują o tym powszechnie dostępne źródła. Za sprawą relacji i świadectw Moskowita owe stosunki są pokazane zupełnie inaczej, niż czynią to autorzy podręczników, publicyści i dziennikarze w programach społeczno-kulturowych i edukacyjnych w mediach rządowych, najpierw radzieckich, a po upadku ZSRR – rosyjskich i – od drugiej połowy lat 90. XX wieku – białoruskich:

Цяпер скажу вам пра места Полацкае і пра людзей [...]. Векам сваім і славаю места гэтае раўня Кіеву і Ноўгараду, і Сафія прамудрасці Божай у тых самых часы, што і кіеўская, тут над Дзвіною пастаўленая. Здавен Полацкак, як пра тое летапісы кажуць, чужой улады не прымаў і то з Ноўгарадам, то з Кіевам ваяваў. [...] Пісана ў старых граматах і пра тое, што з Яраславам Мудрым і з Уладзімірам

61 Ул. Арлоў, *Пішу вам у Масковію...*

62 *Стрелец*. URL: <https://www.culture.ru/s/slovo-dnya/strelec/>.

63 В.Н. Глазьев, *Стрельцы и их начальники в XVI в.*, История военного дела: исследования и источники. Специальный выпуск. I. *Русская армия в эпоху царя Ивана IV Грозного: материалы научной дискуссии к 455-летию начала Ливонской войны*. Ч. I. Статьи. Вып. II. 2013, s. 188–202.

Манамахам полацкія князі ваявалі і вольнасць адстаялі. Пад татарынам зямля гэтая ніколі не была, а да Літвы сама адышла, вялікія прывілеі сабе пакінуўшы<sup>64</sup>.

Na kartach *Piszę do was do Moskowii* brak braterstwa rosyjsko-białoruskiego, tak aktywnie propagowanego przez ideologów radzieckich, rosyjskich i prorosyjskich białoruskich. Nie brakuje zaś opisów wojen, najazdów, dokonywanego przez Moskowitów okradania ziem białoruskich z wartości materialnych, rabunków i spustoszeń, przemocy i masowych mordów, informacji których na próżno było szukać w masowej literaturze pomocniczej i popularnonaukowej:

Стогны і плач несціханы стаялі ў Полацку. Кабет паважных і дзяўчатак маладзенькіх [...] стральцы гвалцілі ў мужоў і ў бацькоў на вачах, а хто бараніць кідаўся, таму галаву бердышом сціналі. Баярскі сын адзін спярша ўдаву злотніка, што ў аблогу галаву склаў, ссільнічаў, а потым і дачку яе, і абедзвюх, на двор выгнаўшы, стральцам аддаў, а тыя па-ўсялякаму, і па двое, і па трое, горш за звяроў якіх, з адною і з другою цешыліся, пакуль не кінулася ўдава ў студню, а дачка таго не ўчыніла, бо пад стральцамі з душою развіталася<sup>65</sup>;

Жыло ў месце Полацкім багата гэбраў-юдэяў, [...] загадаў Іван Васілевіч усіх чыста ў вадзе ўтапіць. Выганялі іх і са старымі, і з малалеткамі на Дзвіну ды на Валовую азярыну, лёд абсякалі і ў палонкі скідвалі. [...]. Татары ж нехрысці, што ў нашым войску былі, загадам царовым пасеклі насмерць шаблямі полацкіх манахаў-бернардынаў, а храм іхні спалілі. Наказаў гасудар Іван Васілевіч і манахаў-дамініканаў жывата пазбавіць, і ўсіх, хто не па-нашаму, па-праваслаўнаму, моліцца<sup>66</sup>.

Sugestia druga: Białorusini to nie sponiewierani chłopci dożgonnie wdzięczni władzy moskiewskiej (a w domyśle także radzieckiej) za wyzwolenie spod władzy litewskich i polskich panów – lecz naród waleczny i honorowy, broniący swej ojczyzny, posiadający własną – odmienną od wschodniego „wielkiego brata” – kulturę i język. W gramocie do rodziny Aleksy podaje sporo ciekawostek dotyczących odmienności kulturowej Połoczan względem Moskowitów –

адной яны з намі веры, толькі цэрквы іхнія канстанцінопальскаму патрыярху падлеглыя<sup>67</sup>;

[...] людзі тутэйшыя [...] называюцца па дзяржаве сваей літоўцамі, гавораць жа на мове, што да нашае падобная, хоць, бывае, і нялёгка яе разабраць. Вось, да прыкладу, нашае слова «благое» ў іх зусім супраціўнае значыць. Памятаю, калі

<sup>64</sup> Ул. Арлоў, *Пішу вам у Масковію...*

<sup>65</sup> Тамże.

<sup>66</sup> Тамże.

<sup>67</sup> Тамże.

мы месца забралі, пачалі да цара на цалаванне людзей вайсковых прыводзіць, і загадаў Іван Васільевіч непакорлівых на месцы жыцця пазбаўляць; аднаму рыцару літоўскаму вантробы выпусцілі, а ён, ля ног царскіх канаючы, [...] усё крычаў: «Ой, блага мне, Божа, блага», а мы дзівіліся, думаючы, чаму ен так перад смерцю крычыць, няўжо сады райскія ўбачыў?»<sup>68</sup>

Poczynione przez Aleksego obserwacje kulturowe i językowe – zresztą naturalne dla pisemnych źródeł czasów Wojny o Inflanty – niewątpliwie pełnią funkcję edukacyjną w opowiadaniu. Jak wiadomo, trzon kultury jest zdobywany przez jednostkę wskutek bezpośredniego kontaktu ze społeczeństwem – wszędzie, gdzie kształtuje się społeczna pamięć, tradycja i specyfika własnej kultury określanej jako „nasza”. Ponieważ kultura nie stanowi monolitu, lecz składa się z wielu elementów – zarówno o charakterze ogólnoludzkim, jak i specyficznym tylko dla określonej grupy/zbiorowości/narodu, tożsamość kulturową będą stanowić wyróżniki – te ostatnie wymienione, przyjmując funkcję desygnatów tożsamości<sup>69</sup>. Dzięki zaś zastosowaniu „lustrzanej perspektywy”, w warunkach sowietyzacji sprowadzonej *de facto* do rosyjskiej ekspansji kulturowej, białoruski czytelnik otrzymuje możliwość spojrzenia na własną kulturę nie przez pryzmat „swojskości”, lecz właśnie „obcości” – dokładniej, zobaczenia jej oczami osoby z zewnątrz, a zatem niezaangażowanej, której oceny w związku z owym niezaangażowaniem mogą być uznane za bardziej obiektywne.

Obecność zewnętrznego obserwatora zbierającego doświadczenia styczności z mieszkańcami Połocka pozwala na wprowadzenie do narracji – w postaci przytaczanych w liście do rodziny obserwacji zwykłego człowieka – kilku ważnych aspektów, istotnych z punktu widzenia celu przyświecającego Arłouowi: tworzenia dyskursu narodowego i zwalczania rozpowszechnionych mitów i stereotypów odnośnie do odrębności etnicznej, językowej i kulturowej Białorusinów na rzecz aktywizacji procesów tożsamościotwórczych okresu wstrząsu politycznego i kulturowego lat 80. i 90. XX wieku. Polski pedagog i kulturoznawca Jerzy Nikitorowicz opisuje procesy kształtowania się tożsamości „jako konstrukt wielowymiarowy łączący elementy osobowe systemu jednostki z centralnymi wartościami kultury grupy, do której jednostka należy”<sup>70</sup>. Z kolei, kontakt z innością może nie tylko pomóc w lepszym zrozumieniu własnej kultury i uświadomieniu jej podobieństw i odmienności względem nowopoznanego, ale też pełnić rolę katalizatora, jeśli chodzi o odbiór własnej kultury i siebie w obrębie społeczności użytkującej i generującej ową kulturę. Należy tylko dodać, że wprowadzanie do narracji *Piszę do was do Moskwy* kwestii tożsamości narodowej byłoby wyraźnym anachronizmem – stąd w liście strzelca Aleksego na próżno szukać eksplicitnego wskazania na różnice etniczne między Moskowitami a Połoczanami we

<sup>68</sup> Tamże.

<sup>69</sup> P. Taras SAC, *Problem kulturowej tożsamości*, „Studia Polonijne”, t. 8. Lublin 1984, s. 24–25.

<sup>70</sup> Zob. J. Nikitorowicz, *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja Międzykulturowa*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 1995.

współczesnym rozumowaniu tego pojęcia. Argumentacja przygotowana przez Arłoua dla swojego narratora jest zbudowana na podstawie tożsamości społecznej.

Pisarz, dokonując wyboru na rzecz narratora Moskowita, stosuje, o czym już wspomniano wyżej, zabieg lustrzanego odbicia, stawiając swojego – przede wszystkim, białoruskiego – czytelnika po stronie „innego”, „obcego”, patrzącego na Białorusinów, ich kulturę, obyczaje, język i losy historyczne z zewnątrz. Jego obserwacje i wnioski zyskują większe zaufanie i obiektywność, gdyż nie są naznaczone one tzw. separatyzmem i nacjonalizmem tudzież nacjonal-demokratyzmem – bo właśnie takie zarzuty wobec działaczy na rzecz odrodzenia narodowego Białorusinów stawiała oficjalna sowiecka historiografia XX wieku<sup>71</sup> – a w wieku XXI rosyjska i białoruska nadworna historiografia i propaganda państwowa znów do nich wracają<sup>72</sup>, powtarzając imperialną narrację i uzupełniając listę etykietek o „kolaboracjonizm” i „fasyzm”<sup>73</sup>. Wprowadzenie zewnętrznego obserwatora-narratora uznać można także za zabieg artystyczny sugerujący dystansowanie się pisarza od swojego bohatera – niczym Herodot, raczej nie ingeruje w narrację, lecz jedynie przytacza – w całości lub streszczając – dostępne mu świadectwa. Na celowość zabiegu wskazuje też podtytuł utworu – *Gramota z archiwum magistratu*. Dzięki temu zabiegowi pisarz *de facto* wyłącza siebie z kręgu odpowiedzialnych za prawdziwość świadectwa i jego zgodność z faktami, a także potencjalnie zapobiega ewentualnym zarzutom o stronniczość czy chęć wypaczenia obrazu dziejów i perspek-

71 Zarzuty władzy bolszewickiej wobec przedstawicieli inteligencji twórczej, naukowców, działaczy społecznych i państwowych w okresie represji stalinowskich sprowadzały się do przeciwstawiania wrogich ideologicznie postulatów o rozwoju i promowaniu kultury oraz języka białoruskiego głoszonemu oficjalnie internacjonalizmowi; kolejnym zarzutem było rzekome dążenie do oderwania Białorusi od ZSRR. Zob. Л. Лыч, Ул. Навіцкі, *Гісторыя культуры Беларусі*, НКФ “Экаперспектыва”, Мінск 1996, s. 269–270; O. Łatyszonek, E. Mironowicz, *Historia Białorusi od połowy XVIII do końca XX wieku*, Białystok 1999, s. 158–162.

72 Za przykład mogą posłużyć publikacje Artioma Agafonowa, byłego opozycjonisty białoruskiego, dziennikarza i publicysty, który zajmuje się promowaniem idei „rosyjskiego świata”. Zob. A. Агафонов, *Фашизм в Беларуси. Пропаганда и реальность*, URL: [https://ross-bel.ru/analitika/article\\_post/fashizm-v-belarusi-propaganda-i-realnost](https://ross-bel.ru/analitika/article_post/fashizm-v-belarusi-propaganda-i-realnost) (dostęp 20.08.2018).

73 Wskazuje na to, m.in., białoruski historyk Aleś Biely: „Почти половина населения (Беларуси – Д.К.) встретила войну в 1939 г. гражданами Польши. И, между прочим, польские патриоты очень мужественно и стойко сражались с нацизмом в рядах разных формирований – армии Андерса, Армии Крайовой, Войска Польского. Где место памяти об их подвигах в идеологии т.н. белорусского государства, в школьных учебниках, в политике властей на местах? Полное умолчание, а нередко ещё и клевета! Затем – еврейский вопрос. И Холокост как величайшая трагедия народа, и еврейское сопротивление: евреи в партизанах, отчаянные восстания в гетто. Об этом в Беларуси почти не говорят. [...] Потому что в Беларуси можно чтить лишь стереотипных «глянцевых» советских героев, которые обязаны вечно транслировать коммунистическую, чекистскую идеологию (даже если в реальности они были настроены к официозу скептически). Ведь сегодня и армеец Василь Быков и партизан Алесь Адамович, со своими гуманистическими и, главное, правдивыми, свидетельствами, книгами о войне, тоже не очень любимые государством герои”. Zob. В. Корбут, *Историк: Память о Второй мировой войне в Беларуси и России фальшива и дегуманизирована*, URL: <https://tinyurl.com/29my8cfm> (dostęp 9.05.2022); Zob. także *Историки: Россия переключилась в обвинениях в «фашизме» со стран Балтии на Украину*, URL: <https://tinyurl.com/33uch93p> (dostęp 29.09.2022).

tywy ich odbioru. Arłou nie występuje bowiem jako historyk, tylko pisarz, a nawet skryba – a zatem może tworzyć narrację, której głównym celem jest oddziaływanie właśnie na sferę emocjonalną czytelnika, jak i ujawnienie – w formie jednoznacznej – własnego stosunku do przedstawionych dziejów. Natomiast kwestia wiarygodności przytoczonych świadectw pozostaje do rozstrzygnięcia wyłącznie przez czytelnika.

Zastosowanie przez Arłoua – jak już wspomniano wyżej – stricte historycznego podejścia do budowania narracji historycznej w *Piszę do was do Moskwy* pozwala na uzupełnienie treści zawartych w gramocie strzelca Aleksego o element prognostyczny, a także na zmodyfikowanie gatunkowe utworu – nadanie mu cech przepowiedni. Możliwość spojrzenia na dzieje dwojako – z punktu widzenia historyka i pisarza – nie tylko daje przestrzeń do przedstawienia i podsumowania wydarzeń określonej epoki, lecz także pozwala na uwypuklenie elementów kulturowych, światopoglądowych jako archetypów, co uzasadnia ich powtarzalność na przestrzeni wieków, a także pomaga w zrozumieniu przyczyn cykliczności wydarzeń w dziejach narodu i państwa. W tym kontekście obecne w opowiadaniu Arłoua nawiązania do *Iwana Groźnego* Eisensteina nabierają szczególnego znaczenia: jak wiadomo, w 1941 roku Stalin osobiście zlecił rozpoczęcie prac nad filmem, pierwsza część którego została ukończona w 1944 i przyniosła jego autorom Nagrodę Stalinowską I stopnia<sup>74</sup>. W rozmowie z reżyserem i aktorem Nikołajem Czerkasowem, który wcielił się w rolę Iwana IV, Stalin podkreślił, na ile ważne jest właściwe przedstawianie postaci historycznych, a także ocenił Groźnego jako mądrego władcę, który – w przeciwieństwie do Piotra I – bronił swego państwa przed obcymi wpływami:

Мудрость Ивана Грозного состояла в том, что он стоял на национальной точке зрения и иностранцев в свою страну не пускал, ограждая страну от проникновения иностранного влияния [...] <sup>75</sup>.

<sup>74</sup> В. Емельянов, «Иван Грозный» перед сталинским судом, URL: <https://spichka.media/zametki/ivan-groznyj-i-stalin/> (dostęp 9.12.2024).

<sup>75</sup> *Запись беседы И.В. Сталина, А.А. Жданова и В.М. Молотова с С.М. Эйзенштейном и Н.К. Черкасовым по поводу фильма «Иван Грозный»*. 26 февраля 1947 г., *История России через призму личной жизни её правителей*: проект исторического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова. URL: <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/191456-zapis-besedy-i-v-stalina-a-a-zhdanova-i-v-m-molotova-s-s-m-eyzenshteynom-i-n-k-cherkasovym-po-povodu-filma-ivan-groznyj-26-fevralja-1947-g#mode/inspect/page/4/zoom/4>. W tym kontekście należy dodać, że Władimir Putin wielokrotnie krytycznie wypowiadał się na temat kultury zachodnich społeczeństw, zarzucając jej marginalizowanie duchowości i zbyteczny materializm, a także wskazywał na dążenia Zachodu do podporządkowania sobie Rosji, żyjącej zgodnie z wysokimi ideami moralnymi: „У России, в отличие от Запада, всегда на первом месте были не материальные ценности, а морально-нравственная идея. Отсюда постоянное желание западного сообщества что-то откусить от РФ, как-то ее себе подчинить, сделать более послушной”. Zob. М. Метцель, Путин: у РФ на первом месте всегда нравственные идеи, 20.05.2025. URL: <https://tass.ru/politika/23848501>. Na inspirację Władimira Putina Iwanem IV wskazuje, m.in. czeski historyk Vit Smetana: „Путин [...] захотел расширить Россию до подобия царской или Советского Союза. [...] Как только Путин начал реализовывать свои желания, он начал сталкиваться с реакцией со стороны Запада, который, разумеется, не шел ему навстречу.

Креўяц образ грамадства Москowii за панавання Івана ІV, Арлова ўзупеўняе го элементамі выразнае паказваючымі на падобнае адпаведнасць да рэпрэсіі сталінскіх – мова аб закрэўжэнні на шырокай скале пераследванняў і арыштаванняў, даносах дзяцей на бацькоў, знікненні людзей па ночных візітах функцыянарыяў і „хоры тысячы гарды” славіаўчых уладцаў:

Ад плахаў кроў ручаямі на плячах цячэ, а гасудар да народа, што на крывавай чын паглядзець прыйшоў, крычыць: «Адкажыце, ці справядлівы суд мой?»  
І люд у тысячу глотак справядлівае царскую славіць. Сякуць у нашай Айчыне галовы так лёгка, як блазнюкі дзурчакі шышкі з бадзякоў збіваюць, у пацешную вайну гуляючы. [...] Дзяцей непаўналетных на бацькоў даносіць прымушаюць, а потым і забіваюць у мацяроў на вачах. [...] Стукаюць уначы слугі царскія ў дзверы, і без следу людзі прападаюць, а шмат хто ў адзенні і спаць кладзецца, сваёй долі чакаючы<sup>76</sup>.

У кансеквенцыі – звычайна ў кантэксце заўважэнняў некаторых даследчыц, што Сяргей Айзенштэйн адзначаў у Іване ІV шмат рысак, якіх ён меў з Сталіным<sup>77</sup> – узнікае ўніверсальны образ аўтарытарна-тоталітарных уладаў з характэрным для іх бракам ацэнкі для правоў і волі грамадзян, шырока закрэўжэнні рэпрэсіямі, беззастаўным улюбленнем татараў праз зманіпуляваны і пагрозны грамадства. Гэты образ напэўна ёсць звязаны пераважна з тоталітарызмам XX і XXI стагоддзя, але Арлов у сваім перадаванні думае аб архетыповасці гэтага тыпу уладаў у Расіі: гісторыя атачае кола – не ў апошняй паслядоўнасці таму, што болей, трагічныя яе ўрокаў не застаюцца адрабленыя і высновкі яшчэ не застаюцца выцягнутыя. У святле гэтых падзей найноўшай гісторыі – ўварвання Расіі на тэрыторыю Украіны і ажыццяўлення ў Беларусі сваёй дэмакратыі – *Пішу да вас до Москowii* стае прароцтвам, якое ажыццяўлена ўласна маніпуляцыя гісторыяй на патрэбы ідэалогіі, у аснове якой ляжаць амбіцыі кіраўнікоў маскоўскіх у XV стагоддзі ўзаснаваныя ў канцэпцыі Масквы – трэцяга Рыму. Арлов-аўтар уступае месца Арлову-гісторыку: разуменне лагікі падзей, адзначэнне звязкаў прычына-выніковых і навуковае падыходзіць да аналізу падзей – усё гэта ўзаснававае з’яўленне ў грамадстве Аляксея рэлігіі датычна падзеі аб характэрнае ключавым для по-

---

[...] Мы можем назвать эту реакцию жесткой или не очень, но Путина она убедила во враждебности Запада. За кремлевскими стенами это ощущение правители друг у друга наследуют друг у друга. Сталин жил с этим чувством всю жизнь, Брежнев был в значительной степени в этом убежден [...]. Путин также живет с таким ощущением. Часто говорят и, думаю, весьма точно, что «у Путина три советника: Иван Грозный, Петр Первый и Екатерина Великая». А что служит лейтмотивом их усилий? Расширение «русской вотчины». Zob. К. Айзпурвит, Б. Тахечи, «У Путина три советника: Иван Грозный, Петр I и Екатерина II», 17.03.2023. URL: <https://ruski.radio.cz/u-putina-tri-sovetnika-ivan-groznyy-petr-i-i-ekaterina-ii-8777780>.

<sup>76</sup> Ул. Арлов, *Пішу вам у Масковію...*

<sup>77</sup> Н.Н. Мутя, *Иван Грозный. Историзм и личность правителя в отечественном искусстве XIX-XX вв.*, Алетея, Санкт-Петербург 2010, с. 384.

mowania modelu władzy w Rosji, budowania relacji „władza – społeczeństwo”, a także zapędów imperialnych konsekwentnie ujawnianych i realizowanych na przestrzeni stuleci – i znów obecnych w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej w XXI wieku. W *Piszę do was do Moskwy* zapowiedź katastrofy pada z ust samego Iwana IV i dotyczy roszczeń do władania wszystkimi ziemiami WKL:

«Уся Літва ёсць вотчына гасудароў маскоўскіх», – цар на саборы сказаў, а дваране казалі: «Мы, холопы царскія, за адну дзесяціну зямлі Полацкага або Азярышчанскага павету галовы скласці гатовыя»<sup>78</sup>.

Za przepowiednię należy uznać nie tylko wypowiedź władcy, ale także opis reakcji społeczeństwa – „ślуг carskich”, którzy nie boją się wojny i wyrażają gotowość zapłacenia własnym życiem za każdy najmniejszy skrawek nowych terytoriów. Wszystkie te proroctwa niejednokrotnie sprawdzały się w przeszłości, kiedy Rosja konsekwentnie dążyła do zdobycia nowych terytoriów i utrzymania statusu supermocarstwa. Spełniły się także w XXI wieku, kiedy tezy o tysiącletniej historii i prawach na całość ziem będących kiedykolwiek częścią Cesarstwa Rosyjskiego stały się wyznacznikami polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej pod rządami Władimira Putina<sup>79</sup>:

Да я много раз говорил, что считаю русский и украинский народы одним народом на самом деле. В этом смысле вся Украина наша<sup>80</sup>;

У нас есть старинное правило: где ступает нога русского солдата, то наше<sup>81</sup>.

Warto dodać, że w sierpniu 2002 roku Putin przedstawił swoją wizję przyszłości Białorusi – w postaci poszczególnych obwodów w granicach Federacji Rosyjskiej<sup>82</sup>.

78 Ул. Арлоў, *Пишувам у Масковію...* Podobne sceny można było zaobserwować w Moskwie 22 lutego 2023 roku, w rocznicę inwazji Rosji na Ukrainę, na wiecu „Chwała obrońcom Ojczyzny” w Łuznikach.

79 Zob. А. Дружинин, *Путин рассказал о «мине замедленного действия» в советской конституции*, URL: <https://tass.ru/politika/8888955> (dostęp 5.07.2020); *Встреча с молодыми предпринимателями, инженерами и учёными*, URL: <http://special.kremlin.ru/events/president/transcripts/68606> (dostęp 9.06.2022); *Интервью Президента России Владимира Путина Такеру Карлсону*, URL: [https://france.mid.ru/ru/presse/intervyu\\_prezidenta\\_rossii\\_vladimira\\_putina\\_takeru\\_karlsonu/](https://france.mid.ru/ru/presse/intervyu_prezidenta_rossii_vladimira_putina_takeru_karlsonu/) (dostęp 9.02.2024); В. Городецкая, *Путин заявил о возвращении Россией своих территорий в Донбассе*, URL: <https://vz.ru/news/2025/8/1/1349605.html> (dostęp 1.08.2025).

80 *Путин назвал русских и украинцев одним народом*, URL: <https://m.interfax.ru/1032401> (dostęp 20.06.2025).

81 *Путин: русские и украинцы один народ, в этом смысле вся Украина наша*, URL: <https://www.rbc.ru/politics/20/06/2025/685582719a79474b7e0ee61b> (dostęp 20.06.2025).

82 В. Путин предложил А. Лукашенко создать единое государство, URL: <https://www.rbc.ru/politics/14/08/2002/5703b4ee9a7947783a5a3f2f> (dostęp 14.08.2002); И. Плутарарев, *Белоруссия станет 90-м субъектом Федерации*, URL: [https://www.ng.ru/cis/2002-08-15/1\\_lukashenko.html](https://www.ng.ru/cis/2002-08-15/1_lukashenko.html) (dostęp 15.08.2002).

W tym kontekście – a także w kontekście polityki historycznej Rosji i narracji opartej na conceptach „rosyjskiego świata” i trójjedności narodu wielkoruskiego należy zwrócić uwagę na obraz Iwana Groźnego w rosyjskich mediach rządowych. Za przykład może posłużyć publikacja Konstantina Kudriaszowa na łamach wielonakładowego dziennika „Аргументы и Факты” o wymownym tytule: *По́лоцк наш! 5 фактов о крупнейшем триумфе военным Ивана Грозного*. Konstrukcja tytułu jest oparta na formule, popularnej w czasach Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, będącej matrycą dla tworzenia nagłówków notatek z frontu o odbiciu z rąk wroga kolejnych miast i miejscowości. Zawiera potężny element perswazji: pozwala odtwarzać zakorzenione w pamięci – zwłaszcza przedstawicieli starszych pokoleń – wspomnienia o zwycięstwach Armii Czerwonej, ale także na manifestowanie przynależności Połocka (a w domyśle – całej Białorusi) do „rosyjskiego świata” i utwierdzanie społeczeństwa w przekonaniu o słuszności polityki władz skierowanej na ponowne „zbieranie ziem i terytoriów”. Treść artykułu w pełni dorównuje tytułowi pod względem ideowym: potężny i genialny władca samodzielnie opracował kampanię, która doprowadziła do olśniewającego zwycięstwa, rzuciwszy na kolana jedno z największych państw na kontynencie i wpędziwszy całą Europę w szok i strach:

15 февраля 1563 г. Европа замерла в оцепенении. Одно из самых крупных и сильных государств её восточных пределов было поставлено на грань гибели. Наводившее некогда на соседей трепет Великое княжество Литовское, раскинувшееся от Балтики до Чёрного моря, внезапно оказалось слабым и беспомощным. Сделал его таким русский царь Иван IV с помощью одного-единственного, но зато беспрюгшного хода. В результате краткой осады им был взят город Полоцк. [...] Полоцк был богат, многолюден, занимал стратегически важную позицию. И, кроме всего прочего, по факту действительно являлся «вотчиной» князей Московского дома. [...] Вся операция – от замысла до исполнения – дело целиком и полностью его (Ивана – Д.К.) рук. Включая работу разведок, анализ политической ситуации и даже логистику. Царь спланировал и осуществил всё. [...] Взятие Полоцка взметнуло в Европе серьёзную пропагандистскую волну. [...] можно сказать, что общеевропейский хайп на тему «Царь Иван на пороге, мы все умрём» начался буквально сразу же<sup>83</sup>.

Wykorzystanie przez publicystę określeń „fala propagandy wymierzona w Rosję”, „antyrosyjski hype”, „ojcowizna władców moskiewskich” stanowi bardzo czytelną aluzję do wydarzeń z lat 2014–2018, związanych z naruszeniem przez Rosję granic Ukrainy i aneksją Krymu.

Przyczyny zapotrzebowania na przytoczony wyżej typ narracji we współczesnym dyskursie politycznym Rosji w pełni oddają poglądy w zakresie polityki historycznej

83 К. Кудряшов, *По́лоцк наш! 5 фактов о величайшем военном триумфе Ивана Грозного*, URL: [https://aif.ru/society/history/polock\\_nash\\_5\\_faktov\\_o\\_velichayshe\\_m\\_voennom\\_triumphe\\_ivana\\_groznogo](https://aif.ru/society/history/polock_nash_5_faktov_o_velichayshe_m_voennom_triumphe_ivana_groznogo) (dostęp 15.02.2018).

Aleksandra Kadiry, przedstawiciela – co istotne! – nowego pokolenia rosyjskich historyków. Odzwierciedlają obecną sytuację w historiografii rosyjskiej (i prorządowej białoruskiej) powielającej tezy tworzone na potrzeby ideologiczne, a także wizję roli historyków i propagatorów w życiu społeczno-politycznym obu krajów. Kadira wskazuje na, jego zdaniem, istotny problem polegający na trwającym w krajach sąsiednich rzekomym „przepisywaniu” – tworzeniu na nowo – historii, jednocześnie przyznając możliwość dostosowania interpretacji pewnych wydarzeń do wymogów ideologicznych:

История – наука непростая. И даже на примере соседей мы видим, что её часто начинают переписывать. К сожалению, это всегда заканчивается кровью. Говорят, что история учит тому, что ничему не учит. А тех, кто её забывает, очень сурово наказывает за незнание своих уроков, и за то, что из них не делают правильных выводов. [...] история – это политика, опрокинутая в прошлое. Её переписать в принципе невозможно. [...] Но поменять интерпретацию исторических фактов в угоду той или иной идеологии возможно. И это не ново<sup>84</sup>.

Trudno nie zgodzić się z zawodowym historykiem, że próby fałszowania historii, wymazania z indywidualnej i zbiorowej pamięci faktów, wydarzeń, ważnych postaci są brzemiennie w skutki – nawet w postaci konfliktów zbrojnych. Trudno też polemizować z twierdzeniem o wielkim niebezpieczeństwie wynikającym z ignorancji i obojętności wobec przeszłości własnego społeczeństwa, narodu, państwa. Jednak polityczne zaangażowanie, gotowość do uzasadniania każdej, w tym też absolutnie nienaukowej czy wręcz zbrodniczej tezy sformułowanej przez ideologów państwowych, dewaluuje wartość poniekąd całkiem logicznych i słusznych ocen i wypowiedzi historyka. Przyjmowanie przez naukowca podległej, służalczej postawy wobec ideologii władzy negującej samo istnienie odrębnych narodów białoruskiego i ukraińskiego i – jako skutek – nieuznającej prawa owych narodów do niezależności, wyklucza możliwość jakiegokolwiek konstruktywnego dialogu naukowego, uniemożliwia obiektywne ocenianie przeszłości i teraźniejszości. Zatem nic dziwnego, że Aleksandr Kadira pozwala sobie na ironiczne i lekceważące określenie mianem „alternatywnej rzeczywistości” odmiennego względem oficjalnego rosyjskiego spojrzenia na wydarzenia historyczne prezentowanego w pracach białoruskich i ukraińskich naukowców. Tym samym dokonuje się monopolizowania prawa do interpretowania historii, przy jednoczesnym zaprzeczaniu istnienia innych spojrzeń na wydarzenia, a także narzucania wszem i wobec swojej „prawdy historycznej” sprowadzającej się do maksymy „zwycięzca bierze wszystko”:

Там уже не история, а альтернативная реальность. Они говорят о битвах под Конотопом и Оршей в XVI и XVII веках. Действительно, Россия те сражения

84 А. Стопичев, *Как белгородский историк Александр Кадир сохраняет правду о событиях про-шлого*, URL: <https://www.belpressa.ru/43494.html#> (dostęp 6.05.2022).

проиграла. Но в итоге обе военные кампании наша страна выиграла, потому не понимаю, чем можно гордиться<sup>85</sup>.

Zarzucając „sąsiadom” manipulowanie faktami, tworzenie nowych narracji i interpretacji na potrzeby ideologii, Kadira próbuje *de facto* uzasadnić rosyjską inwazję w Ukrainie koniecznością „walki o własną historię”. Jego zdaniem, jednym z celów jest właśnie bezkompromisowy sprzeciw wobec „nieuczciwych” publicystów i falsyfikatorów, głównym celem których jest rzekomo dewaluacja znaczenia czynów bohaterskich narodu rosyjskiego:

В принципе, сейчас у нас идёт война за нашу историю. Очень часто мы сталкиваемся с разного рода недобросовестными публицистами, многие из которых даже не историки. И делаем всё, чтобы дать максимально суровый отпор фальсификаторам истории, всем тем, кто пытается принизить подвиг нашего народа. [...] Войны ведутся не только силой оружия и армии, но и в информационном пространстве. Оружием против этих выпадов, стремления исказить и принизить нашу историю, пересмотреть итоги различных событий может быть только одно – научное знание, которое разрушает карточные домики лжи и вымысла. И это оружие как раз прочищает голову от вредного содержимого и пробуждает чувство гордости за нашу страну<sup>86</sup>.

\* \* \*

Rosyjscy naukowcy Siergiej Lebedev i Grigorij Stelmaszuk, zagorzali apologety „rosyjskiego świata”, w swej publikacji pt. *Fenomen Białorusi*, która ukazała się w 2006 roku, bezapelacyjnie twierdzą, że Białorusini definitywnie i z ogromną determinacją dążą do pokonania wszystkich przeszkód na drodze do ponownego zjednoczenia z Federacją Rosyjską; zupełny brak małomiejscowej rusofobii – w odróżnieniu od Ukraińców – czyni Białorusinów bardziej rosyjskimi od Rosjan, a sedno białoruskości to wielkorosyjski patriotyzm:

[...] подлинным феноменом Белоруссии может считаться то обстоятельство, что народ республики со всем присущим белорусам упорством стремится к воссоединению с Российской Федерацией. [...] Белоруссия [...] счастливо отличается отсутствием воинствующего местечково-хуторского русофобского самостийничества. Белорусы во многом больше русские, чем великороссы. Можно сказать, что суть „белорускости” – это общерусский патриотизм. Беларусь на сегодня – это освобожденная территория исторической России<sup>87</sup>.

<sup>85</sup> Tamże.

<sup>86</sup> Tamże.

<sup>87</sup> С.В. Лебедев, Г.В. Стельмашук, *Белорусский феномен*, Санкт-Петербург 2006.

Niestety, owe – wybrzmiewające nie tylko w Rosji, ale także w samej Białorusi – na wskroś propagandowe twierdzenia utrzymane w duchu koncepcji „rosyjskiego świata” nie są zupełnie oderwane od rzeczywistości: skutek totalnego zdominowania białoruskiego dyskursu społeczno-politycznego przez radzieckich, a następnie prorosyjskich ideologów i propagandystów historia Białorusi – na płaszczyźnie edukacyjnej, popularnonaukowej i naukowej – na przestrzeni dziesięcioleci była przedstawiana jedynie w kontekście historii Rosji i przez pryzmat rosyjskich interesów politycznych i narodowych. Nie mogło to pozostać bez śladu dla mentalności społeczeństwa białoruskiego. Białoruski historyk Siarhiej Marozau wskazuje na bardzo istotny z punktu widzenia polityki pamięci historycznej i procesów tożsamościowotwórczych aspekt: oceny wydarzeń i postaci historycznych z okresu WKL i Rzeczypospolitej Obojga Narodów były – i nadal są – uzależniane od rosyjskiego punktu widzenia. W konsekwencji, w świadomości i pamięci historycznej Białorusinów Iwan Groźny, Piotr Wielki, Aleksander Suworow czy Michaił Murawjow istnieją jako ważne postaci własnej – białoruskiej! – historii narodowej<sup>88</sup>; jednocześnie dochodzi do marginalizowania czy wręcz ignorowania postaci takich jak Wsiesław Czarodziej, Gedymin, Olgierd, Witold, Konstanty Ostrogski, Eustachy Wołłowicz, Lew Sapieha, Mikołaj Radziwiłł Czarny, Krzysztof Radziwiłł, Joachim Chreptowicz czy Karol Czapski.

Proces desowietyzacji Białorusi, zapoczątkowany w latach 80. ubiegłego stulecia, nie odniósł spektakularnych sukcesów ze względu na to, że już w połowie lat. 90. XX wieku zaczął być tłumiony skutek wprowadzenia przez nową władzę polityczną<sup>89</sup> ideologii hołdującej przeszłości radzieckiej i negującej wszystkie próby zbudowania niezależnej białoruskiej narracji historycznej opartej na tradycji narodowej<sup>90</sup>. Niemniej, wydarzenia polityczne ostatnich dekad, zwłaszcza od 2020 roku, kiedy społeczeństwo białoruskie wyraźnie zmanifestowało swoją niezgodę i sprzeciw wobec bieżącej polityki władz, w tym też w kwestii pamięci historycznej, uznać należy za efekt wielkiej pracy edukacyjno-popularyzatorskiej i literackiej Władzimira Karatkieviča, Mikoły Jermałowiča, Vitauta Čaropki Anatola Tarasa, Alesia Bielaha, Vadzima Dzierużyńskiego, Władzimira Arłoua i wielu innych pisarzy, publicystów i badaczy.

25 czerwca 2025 roku minister oświaty Federacji Rosyjskiej Siergiej Krawcow, w trakcie wystąpienia w rosyjskim parlamencie, odniósł się do obrazu Rosji w podręcz-

88 W sposób dobitny pokazują to wyniki badań socjologicznych przeprowadzonych w latach 1996, 2004 i 2008 przez białoruski Niezależny Instytut Badań Socjoekonomicznych i Politycznych. Na szczycie rankingu wymienionych przez uczestników badań postaci historycznych darzonych sympatią znaleźli się Piotr I i Katarzyna II. Zdaniem Siarhieja Marozau, jest to pokłosie procesu nauczania historii Białorusi w szkołach skonstruowanego w taki sposób, że uczniowie nie mają świadomości odrębnych losów historycznych ich przodków, a WKL to marginalne zjawisko w dziejach Białorusi niemające żadnego znaczenia dla najnowszej historii kraju. Zob. S. Marozau, *Фарміраванне пантэона дзеячаў...*, s. 48.

89 W 1995 roku układ polityczny Białorusi został zmieniony poprzez przekształcenie kraju w republikę prezydencką, następnie – superprezydencką.

90 Zob. Л. Криштапович, *Беларусь как русская святыня*, НИУ “БелГУ”, Белгород 2012; Н. Сергеев, А. Фадеев, *Этнокультурный и политический аспекты фальсификации истории в Республике Беларусь*, „Постсоветский материк”, 2018, nr 1(17), s. 90–113.

nikach historii będących w obiegu w niektórych krajach Wspólnoty Niepodległych Państw. Zdaniem urzędnika, w byłych republikach ZSRR rzekomo istnieją problemy z rzetelnym i zgodnym z zasadami historyzmu przedstawianiem faktów i wydarzeń z okresu tzw. „wspólnej przeszłości” oraz tworzy się negatywny obraz Rosji:

[...] есть определенные сложности и проблемы в изложении исторического материала без соответствия принципам историзма и объективности при рассмотрении истории ряда государств. Прежде всего, это касается нашего общего прошлого, периода пребывания территории республик в составе Советского Союза, которые в целом имеют негативный характер по отношению к России<sup>91</sup>.

W związku z tym rosyjski resort oświaty prowadzi konsultacje z kilkoma krajami członkowskimi WNP w celu ujednolicenia podejścia do przedstawiania okresu wspólnej historii.

Wcześniej, 25 stycznia 2024 roku w Mińsku, doszło do podpisania rosyjsko-białoruskiego memorandum w dziedzinie polityki i edukacji historycznej, zakładającego powołanie międzypaństwowej komisji ds. historii, która zajmie się koordynowaniem działań w obu krajach na rzecz ochrony prawdy historycznej, zachowania pamięci o wspólnej historii, a także zajmie się działalnością oświatową, ekspercką i konsultacyjną w zakresie historii. Jednym z przedsięwzięć w ramach wspomnianej współpracy ma być przygotowanie wspólnych podręczników historii. Jak oznajmił Borys Gryzłow, ambasador Rosji w Mińsku i przewodniczący Rady Najwyższej partii „Jedyna Rosja”, celem nadrzędnym zostanie ujednolicenie podejść i traktowania ważnych wydarzeń historycznych:

Она (комиссия ds. истории – Д.К.) будет работать над созданием единого учебника по истории для школ и вузов, что снимет разночтения в понимании ряда важных исторических событий<sup>92</sup>.

Jak można z łatwością się domyślać, wspomniane ujednolicenie w praktyce będzie oznaczało całkowitą eliminację białoruskiej narracji historycznej i zastąpienie ją narracją rosyjską, radziecko-imperialną. Zresztą, ze strony władz białoruskich takie posunięcie wcale nie jest odbierane jako zagrożenie: Alaksandr Łukaszenka niejednokrotnie w swoich wystąpieniach publicznych mówi o Białorusi jako „krwawym kikucie

91 Глава Минпросвещения РФ: в учебниках истории в некоторых странах СНГ есть негативное отношение к России, URL: <https://meduza.io/news/2025/06/25/glava-minprosvesheniya-rf-v-uchebnikah-istorii-v-nekotoryh-stranah-sng-est-negativnoe-otnoshenie-k-rossii> (dostęp 25.06.2025). Owa wypowiedź Krawcowa stała się kolejną w szeregu wcześniej wygłaszanych przezeń tez o fałszowaniu historii w podręcznikach innych krajów. Zob. Кравцов указал на искажение истории в школьных учебниках некоторых стран, URL: <https://tass.ru/obschestvo/23518711> (dostęp 27.03.2025).

92 Гризлов: Россия и Беларусь договорились о создании единых учебников истории, URL: <https://belrus.ru/info/gryzlov-rossiya-i-belarus-dogovorilis-o-sozdanii-edyx-uchebnikov-istorii/> (dostęp 1.02.2024).

imperium”<sup>93</sup>, państwie powstałym z odłamka wielkiego imperium<sup>94</sup>, o Cesarstwie Rosyjskim jako „naszym imperium”<sup>95</sup> – darze Boga, zniszczonym „przez nas na wiecach i w parlamencie”<sup>96</sup>, o wspólnej Ojczyźnie od Brześcia po Władywostok, a także ubolewa nad upadkiem ZSRR i „wymuszonym ogłoszeniu niepodległości Białorusi”:

[...] у нас общее отечество от Бреста до Владивостока. [...] Мы уже десятками лет, столетиями к этому привыкли [...]. Но так сложилось, не по нашей вине, что здесь два государства. Два суверенных государства: Беларусь и огромная Россия<sup>97</sup>.

Strzelec Aleksy w swojej gramocie do Moskwy opowiada m.in. o powierzonyj mu misji – przegładzie na rozkaz Iwana Groźnego biblioteki soboru św. Sofii w Połocku celem „uporządkowania” latopisów połockich: część z nich zostanie wywieziona do Moskwy, pozostałe mają być spalone:

[...] прыйшоў ад цара Івана Васілевіча таемны загад летапісы полацкія ды граматы перагледзець і спіс скласці, каб потым іх у Маскву везці, а каторыя і агню аддаць. Уважае гасудар, што не трэба, каб памяталі палачане, як некалі сваю дзяржаву мелі, і як князі полацкія з візантыйскімі кесарамі радніліся, і як сам Полацак з вялікімі вольнасцямі да Літвы адышоў. А чаму так гасудар уважае, зразумець няцяжка, бо людзі, якія даўніны свае не ведаюць, усё жыццё дзяццямі застаюцца, і падмануць іх гэтаксама лёгка, як дзіця неразумнае<sup>98</sup>.

W świetle wyżej przytoczonych poczynąń władz rosyjskich i białoruskich w kwestii polityki pamięci historycznej szczególnego znaczenia nabiera uzasadnienie rozkazu Iwana Groźnego: ludzie, którzy nie wiedzą o swojej przeszłości, przez całe życie pozostają dziećmi, a więc z łatwością da się ich oszukać. Uładzimir Arłou ustami strzelca Aleksego ostrzega o wielkim niebezpieczeństwie płynącym z niewiedzy i braku świadomości dziejowej, kulturowej i narodowej: najłatwiej jest manipulować społeczeń-

93 *Выступленне Александра Лукашенка в Мінске на мітынгу за сахраненне спакойствія, міра і безопаснасці в Беларусі*, URL: <https://belta.by/president/view/vystuplenie-aleksandra-lukashenko-v-minske-na-mitinge-za-sohranenie-spokojstvija-mira-i-bezopasnosti-v-403047-2020/> (dostęp 16.08.2020).

94 *Президент Беларуси Александр Лукашенко обратился с Посланием к белорусскому народу и Национальному собранию*, URL: <https://pravo.by/novosti/obshchestvenno-politicheskie-i-v-oblasti-prava/2019/april/34188/> (dostęp 20.04.2019).

95 Tamże.

96 *Выступленне Александра Лукашенка в Мінске...*

97 *Интервью изданию "Известия"*, URL: <https://president.gov.by/ru/events/interv-u-izdaniyu-izvestia> (dostęp 24.10.2024). Teza o wspólnej Ojczyźnie i sugestia, że Białoruś nigdy nie dążyła do zostania niezależnym państwem, została powtórzona przez A. Łukaszenkę 11 sierpnia 2025 r. na spotkaniu z gubernatorem obwodu czelabińskiego Federacji Rosyjskiej. Zob. *Встреча с губернатором Челябинской области России Алексеем Текслером*, URL: <https://president.gov.by/ru/events/vstreca-s-gubernatorom-celabinskoy-oblasti-rossii-alekseem-tekslerom> (dostęp 11.08.2025).

98 Ул. Арлоў, *Пишу вам у Масковію...*

stwem nieposiadającym autentycznej pamięci historycznej, żyjącym w rzeczywistości starannie spreparowanej, wypaczonej i skonstruowanej zgodnie z wytycznymi ideologii.

W czerwcu 2022 roku nazwisko Uładzimira Arłoua, obok ponad trzydziestu nazwisk innych literatów, znalazło się na tzw. indeksie autorów, których książki powinny zostać usunięte z bibliotek i księgarni białoruskich; niektóre utwory Arłoua o tematyce historycznej zostały wpisane do wykazu materiałów uznanych przez władze białoruskie za ekstremistyczne.

W sytuacji kolejnej fali prześladowań pisarzy, artystów, działaczy kultury i oświaty wśród najtrudniejszych zadań, które mieli – i wciąż mają – przed sobą literaci białoruscy, jest wciąż konieczność demitologizacji i desowietyzacji historii, walka o prawdę dziejową, pamięć historyczną. Nadal istnieje konieczność przeciwdziałania prorosyjskiej cenzurze i imperialno-kolonialnej narracji, która wciąż usiłuje zniekształcić i wyeliminować niewygodne tematy z dyskursu XXI wieku, poprzez faktyczne przywrócenie cenzury z równoległym sporządzaniem pod pretekstem walki z ekstremizmem coraz to obszerniejszych indeksów i wykazów nazwisk pisarzy i poetów, których twórczość – nawet w czasach radzieckich – była popularyzowana i stanowiła część narodowego kanonu literackiego, zaś w ostatnich latach okazuje się być *de facto* całkowicie zakazana<sup>99</sup>. Zdaniem białoruskiego krytyka literackiego, publicysty i wydawcy Siarhieja Dubauca, obecne władze w Mińsku dokonują faktycznego wynarodowiania Białorusinów, narzucają społeczeństwu ideę niekwestionowanej przynależności Białorusi do „rosyjskiego świata” przy jednoczesnym promowaniu obrazu wroga w odniesieniu do innych krajów sąsiednich:

Рэжым навязае беларусам сваё ўяўленне пра абсурднасць сьвету, непатрэбнасць у Беларусі ўсяго беларускага, [...] безальтэрнатыўнасць для Беларусі «русскога мира», варожасць атчэўнныя з боку чатырох краін-суседак, якія прытулілі беларускую дэмакратыю і чамусьці зусім не варагуюць паміж сабою і з намі<sup>100</sup>.

Takiej polityki władzy nie należy jednak odbierać wyłącznie w kategoriach powrotu do sowieckiej przeszłości: nawet w latach 60. XX wieku, w okresie nasilającej się sowietyzacji, władze Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej deklarowały konieczność wspierania kultury narodowej<sup>101</sup>. Z kolei, znany białoruski poeta, tłumacz i krytyk literacki Andrej Chadanovič, odnosząc się do rzeczywistości, w której przyszło funkcjonować literaturze narodowej, zaznacza, że prześladowania twórczych stowarzyszeń i organizacji są zemstą na całej kulturze białoruskiej, która stała się prawdziwym symbolem pokojowego protestu przeciwko przemocy, kłamstwom i bezprawiu.

99 С. Дубавец, *Забарона Дуніна-Марцінкевіча як прэцэдэнт пачатку вялікага пагрому беларускай культуры*, URL: <https://www.svaboda.org/a/32552388.html> (dostęp 17.08.2023).

100 Там же.

101 С. Свилас, *Участие Белорусской ССР в деятельности ЮНЕСКО и менталитет белорусского общества (1954—1964 гг.)*, Журнал международного права и международных отношений, 2016, nr 1–2 (76–77), s. 50–58. URL: <https://evolutio.info/ru/journal-menu/2016-1-2/2016-1-2-svilas>.

Chadanovič wyraża przekonanie o przetrwaniu i ocaleniu literatury białoruskiej – nawet w warunkach masowej emigracji i braku możliwości swobodnej twórczości w kraju:

Пераслед творчых, пісьменніцкіх (і шмат якіх яшчэ) арганізацый з боку рэжыму – свайго роду помста ўсёй беларускай культуры, бо менавіта яна, беларуская культура, аказалася сімвалам мірных пратэстаў супраць гвалту, хлусні і беззаконнасці. Можна выгнаць пратэстоўцаў за мяжу або загнаць глыбока ў падполле [...] літаратура ў Беларусі была, ёсць і будзе – і “ліквідаваць” яе немагчыма<sup>102</sup>.

Strzelec Aleksy w swojej epistole do rodziny zawiera nękającą go myśl o tym, że Iwan Groźny prawdopodobnie zamierza stworzyć nowych ludzi – takich, którzy pozostają niewzruszeni na widok krwi, tortur, strat wojennych, dla których życie człowieka będzie warte tyle, co nic, którzy nie potrafią żyć nie pisząc donosów i tak się przyzwyczajają do bycia niewolnikami, że między niewolnictwem a wolnością zawsze wybiorą to pierwsze:

[...] думаю ў страху: ці не намысліў гасудар Іван Васілевіч новую пароду людзей у нашай дзяржаве вывесці? Такіх людзей, якія да штодзённых страў прылюдных і здэкаў таемных і з істоты чалавечае прывычныя будуць, і да таго, што жыццё людское меней за медны грош каштуе, такіх, што без даносаў адно на аднаго жыць не змогуць, такіх, што казаць будуць не тое, што думаюць, а думаць не тое, што казалі, такіх, што з рабствам сваім так жывуцца, што мацней за волю яго палюбяць, такіх, што смерць будуць прымаць і ў курчах смяртэльных за катаў сваіх маліцца [...]»<sup>103</sup>.

O ile w gramocie Aleksego brzmi to jako mroczna przepowiednia, o tyle w rzeczywistości mówić można o jej urzeczywistnieniu – zwłaszcza w XX wieku, w okresie stalinowskim, i – jak się okazuje – w wieku XXI, w okresie zniewolenia Białorusi i rosyjskiej „wojny o swoje” z Gruzją, Ukrainą, i całą cywilizacją zachodnią. W owym kontekście szczególnej wagi nabiera ostatnie proroctwo Aleksego – o tym, że agresor nie zazna spokoju na podbitych przez siebie terenach, o zapłacie za popełnione zbrodnie:

Няма і не будзе нам на чужой зямлі спакою. Расце вакол нас дзень прыдні нянавісць, так што і мне, які зла полацкім людзям не чыніў, кажуць у вочы, не тоячыся: «Паедзеце хутка ад нас, як князь Скіргайла некалі паехаў, і горш ад яго, бо князя мы жывога выпусцілі, адно да каня спінаю наперад прывязалі, а вас нежывых прывязваць будзем». То і праўда, што нічога мы, апроч няшчасця, воласці Полацкай не прынеслі. [...] сама зямля гэтая супраць нас паўстае<sup>104</sup>.

Spełnialność owej przepowiedni jest uwarunkowana logiką dziejową.

102 *Беларускі ПЭН: гісторыя свабоднага слова і культурнага супраціву*, URL: <https://penbelarus.org/2025/05/30/belaruski-pen-gistoryya-svabodnaga-slova-i-kulturnaga-supraczivu.html> (dostęp 30.05.2025).

103 Ул. Арлоў, *Пішу вам у Масковію...*

104 Тамże.

## Bibliografia

- Ankersmit F., 2001, *Pochwała subiektywności*, ER(R)GO. Teoria–Literatura–Kultura, nr 2 (3), s. 17–36.
- Ankersmit F.R., 2024, *Representation. The Birth of Historical Reality from the Death of the Past*, Columbia University Press, New York.
- Barszczewski J., 2020, *Szlachcic Zawalnia, albo Białoruś w fantastycznych opowiadaniach*, Naukowa Seria Wydawnicza „Czarny Romantyzm”, tom 46, Wydawnictwo PRYMAT, Białystok.
- Estkowski E., 1955, *Wybór pism pedagogicznych*, oprac. i wstępem poprzedził M. Szulkin, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa.
- Kliabanau Dz., 2019, *Genre-stylistic specifics of modern Belarusian historical prose*, Сибирский филологический форум, nr 4 (7), s. 82–100.
- Kliabanau Dz., 2018, *Uladzimir Karatkievič's literary works: reconstruction as a method of the historical memory rebuilding*, Slāvu lasījumi = Славянские чтения = Slavic readings XII, Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „SAULE”, Daugavpils, s. 185–195.
- Kornacka-Skwara E., 2011, *Tożsamość narodowa w świetle przemian kulturowych*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria Pedagogika”, z. 20, s. 113–120.
- Lichaczow D., 1994, *Rekonstrukcje tekstu*, „Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej”, R. 85, z. 2/85, s. 207–215.
- Łatyszczonk O., 1999, E. Mironowicz, *Historia Białorusi od połowy XVIII do końca XX wieku*, Białystok.
- Marozau S., 2023, *Фарміраванне пантэона дзеячаў эпохі Вялікага Княства Літоўскага ў беларускай палітыцы памяці (1988–2023 гг.)*, „Studia Białorutenistyczne”, nr 17, s. 45–64.
- Nikitorowicz J., 1995, *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja Międzykulturowa*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok.
- Sobota D.R., 2018, *Esej z filozofii dziejów*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- Tajfel H., 1981, *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tajfel H., Turner J., 2004, *The Social Identity Theory of Intergroup Behavior*, Jost J.T., Sidanius J. (Eds.) *Political psychology: Key readings*, Psychology Press, New York, s. 367–390.
- Taras P. SAC, 1984, *Problem kulturowej tożsamości*, „Studia Polonijne”, t. 8. Lublin, s. 21–32.
- Абэцэдарскі Л.С., *Борьба белорусского народа за воссоединение Белоруссии с Россией в середине XVII века, Воссоединение Украины с Россией. 1654–1954*. Сборник статей. Издательство Академии Наук СССР, Москва 1954.
- Абэцэдарскі Л.С., *У святле неабвержанага фактаў*, Мінск 1969.
- Аверьянов-Минский К., *Белорусская национальная идентичность: от Богусевича до Лукашенко*, URL: [https://ross-bel.ru/about/news\\_post/kirill-averyanov-minskiy-belorusskaya-natsionalnaya-identichnost-ot-bogushevicha-do-lukashenko](https://ross-bel.ru/about/news_post/kirill-averyanov-minskiy-belorusskaya-natsionalnaya-identichnost-ot-bogushevicha-do-lukashenko) (dostęp 18.08.2016).

Агафонов А., *Фашизм в Беларуси. Пропаганда и реальность*, URL: [https://ross-bel.ru/analitika/article\\_post/fashizm-v-belarusi-propaganda-i-realnost](https://ross-bel.ru/analitika/article_post/fashizm-v-belarusi-propaganda-i-realnost) (dostęp 20.08.2018).

Айзпурвит К., Тахеци Б., «У Путина три советника: Иван Грозный, Петр I и Екатерина II», 17.03.2023. URL: <https://ruski.radio.cz/u-putina-tri-sovetnika-ivan-groznyy-petr-i-ekaterina-ii-8777780>.

Арлоў Ул., *Жыццяпіс*, URL: <http://arlou.by/zhycciapis.htm>.

Арлоў Ул., *Пишу вам у Масковію. Грамата з магістрацкага архіва. Пяць мужчын у леснічоўцы: Аповесці, апавяданні, эсэ*, Мастоцкая літаратура, Мінск 1994. URL: [https://knihi.com/Uladzimir\\_Arlou/Pisu\\_vam\\_u\\_Maskoviju.html](https://knihi.com/Uladzimir_Arlou/Pisu_vam_u_Maskoviju.html).

Арлоў Ул., *Подзвігі Ермаловіча*, URL: <https://www.svaboda.org/a/31229126.html> (dostęp 29.04.2021).

Бароўка В.Ю., *Этна-эстэтычны кантэкст у сучаснай беларускай гістарычнай прозе*, „Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А”, 2004, nr 10, s. 80–81.

Беленчук Л.Н., *Особенности развития образованности в Московской Руси XVI века*, „Проблемы современного образования”, 2016, nr 5, s. 85–96.

Бессмертная М., *Взаперти*, URL: <https://theblueprint.ru/culture/history/emigracia-independence-issue> (dostęp 12.04.2023).

*Большая Российская Энциклопедия 2004–2017*, URL: [https://old.bigenc.ru/domestic\\_history/text/3155942](https://old.bigenc.ru/domestic_history/text/3155942).

Власова З. И., *Скоморохи и фольклор*, Алетейя, Санкт-Петербург 2001.

*Воссоединение Украины с Россией. 1654–1954*. Сборник статей. Издательство Академии Наук СССР, Москва 1954.

В. Путин предложил А. Лукашенко создать единое государство, URL: <https://www.rbc.ru/politics/14/08/2002/5703b4ee9a7947783a5a3f2f> (dostęp 14.08.2002).

*Встреча с губернатором Челябинской области России Алексеем Текслером*, URL: <https://president.gov.by/ru/events/vstreca-s-gubernatorom-celabinskoj-oblasti-rossii-alekseem-teklslerom> (dostęp 11.08.2025).

*Встреча с молодыми предпринимателями, инженерами и учёными*, URL: <http://special.kremlin.ru/events/president/transcripts/68606> (dostęp 9.06.2022).

*Выступление Александра Лукашенко в Минске на митинге за сохранение спокойствия, мира и безопасности в Беларуси*, URL: <https://belta.by/president/view/vystuplenie-aleksandra-lukashenko-v-minske-na-mitinge-za-sohranenie-sпокойstvija-mira-i-bezopasnosti-v-403047-2020/> (dostęp 16.08.2020).

Геращенко А., *Директива №12 – важный шаг в развитии идеологии белорусского государства. Часть 1*, URL: [https://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news\\_post/andrej-gerashchenko-direktiva-no12-vazhnyj-shag-v-razvitii-ideologii-belorusskogo-gosudarstva-chast1](https://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news_post/andrej-gerashchenko-direktiva-no12-vazhnyj-shag-v-razvitii-ideologii-belorusskogo-gosudarstva-chast1) (dostęp 05.06.2025).

Геращенко А., *Тезисы о триединстве русского народа и о настоящем и будущем Русского мира*, URL: [https://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news\\_post/andrej-gerashchenko-tezisy-o-triedinstve-russkogo-naroda-i-o-nastoyashchem-i-budushchem-russkogo-mira-chast-2](https://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news_post/andrej-gerashchenko-tezisy-o-triedinstve-russkogo-naroda-i-o-nastoyashchem-i-budushchem-russkogo-mira-chast-2).

Глава Минпросвещения РФ: в учебниках истории в некоторых странах СНГ есть негативное отношение к России, URL: <https://meduza.io/news/2025/06/25/glava-minprosvesheniya-rf-v-uchebnikah-istorii-v-nekotoryh-stranah-sng-est-negativnoe-otnoshenie-k-rossii> (dostęp 25.06.2025).

Глазьев В.Н., *Стрельцы и их начальники в XVI в., История военного дела: исследования и источники*. Специальный выпуск. I. Русская армия в эпоху царя Ивана IV Грозного: материалы научной дискуссии к 455-летию начала Ливонской войны. Ч. I. Статьи. Вып. II. 2013, s. 188–202.

Городецкая В., *Путин заявил о возвращении Россией своих территорий в Донбассе*, URL: <https://vz.ru/news/2025/8/1/1349605.html> (dostęp 1.08.2025).

Грызлов: Россия и Беларусь договорились о создании единых учебников истории, URL: <https://belrus.ru/info/gryzlov-rossiya-i-belarus-dogovorilis-o-sozdanii-edinyx-uchebnikov-istorii/> (dostęp 1.02.2024).

Дружинин А., *Путин рассказал о «мине замедленного действия» в советской конституции*, URL: <https://tass.ru/politika/8888955> (dostęp 5.07.2020).

Дубавец С., *Забарона Дуніна-Марцінкевіча як прэцэдэнт пачатку вялікага пагрому беларускай культуры*, URL: <https://www.svaboda.org/a/32552388.html> (dostęp 17.08.2023).

Емельянов В., *«Иван Грозный» перед сталинским судом*, URL: <https://spichka.media/zametki/ivan-groznyj-i-stalin/> (dostęp 9.12.2024).

Ермаловіч М., *Па слядах аднаго міфа*, Навука і тэхніка, Менск, 1991.

ЕС: российская власть ответственна за зверства в Буче и других городах Украины, URL: <https://euneighbourseast.eu/ru/news/latest-news/es-rossijskaya-vlast-otvetstvenna-za-zverstva-v-buche-i-drugih-gorodah-ukrainy/> (dostęp 5.04.2022).

Запись беседы И.В. Сталина, А.А. Жданова и В.М. Молотова с С.М. Эйзенштейном и Н.К. Черкасовым по поводу фильма «Иван Грозный». 26 февраля 1947 г., *История России через призму личной жизни её правителей: проект исторического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова*, URL: <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/191456-zapis-besedy-i-v-stalina-a-a-zhdanova-i-v-m-molotova-s-s-m-eyzenshteynom-i-n-k-cherkasovym-po-povodu-filma-ivan-groznyy-26-fevralya-1947-g#mode/inspect/page/4/zoom/4>.

Заявление Министерства обороны России по ситуации в Буче, Киевская область, URL: [https://russiaeu.mid.ru/ru/press-centre/news/zayavlenie\\_ministerstva\\_oborony\\_rossii\\_po-situatsii\\_v\\_buche\\_kievskaya\\_oblast/](https://russiaeu.mid.ru/ru/press-centre/news/zayavlenie_ministerstva_oborony_rossii_po-situatsii_v_buche_kievskaya_oblast/) (dostęp 03.04.2022).

Интервью изданию "Известия", URL: <https://president.gov.by/ru/events/interv-u-izdaniu-izvestia> (dostęp 24.10.2024).

Интервью Президента России Владимира Путина Такеру Карлсону, URL: [https://france.mid.ru/ru/presse/intervyu\\_prezidenta\\_rossii\\_vladimira\\_putina\\_takeru\\_karlsonu/](https://france.mid.ru/ru/presse/intervyu_prezidenta_rossii_vladimira_putina_takeru_karlsonu/) (dostęp 9.02.2024).

Историки: Россия переключилась в обвинениях в «фашизме» со стран Балтии на Украину, URL: <https://tinyurl.com/33uch93p> (dostęp 29.09.2022).

*История Белорусской ССР*, т. 1. Издательство АН БССР, Минск 1961.

Казакевіч А., *Аляксей Ластоўскі: Радыкальны нацыянальны праект беларусам ажыццявіць немагчыма, але тэндэнцыя нацыяналізацыі няўхільная*, URL: <https://palityka.org/2016/05/intervju-dasljedchyka-palitychnaj-sfjery-aljaksjeja-lastouskaha/> (dostęp 13.05.2016).

Кітурка І., *Павел Урбан аб праблеме вывучэння гісторыі Беларусі ў БССР: погляд беларускай эміграцыі, Развитие методологических исследований и подготовка кадров историков в Республике Беларусь, Российской Федерации и Республике Польша. Сборник научных статей*, под научной редакцией А.Н. Нечухрина, ГрГУ, Гродно 2012.

*Комментарий официального представителя МИД России М.В. Захаровой в связи со второй годовщиной инсценировки в Буче*, URL: [https://mid.ru/ru/foreign\\_policy/news/1942147/](https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1942147/) (dostep 2.04.2024).

Корбут В., *Историк: Память о Второй мировой войне в Беларуси и России фальшива и дегуманизирована*, URL: <https://tinyurl.com/29my8cfm> (dostep 9.05.2022).

*Кравцов указал на искажение истории в школьных учебниках некоторых стран*, URL: <https://tass.ru/obschestvo/23518711> (dostep 27.03.2025).

Криштапович Л., *Беларусь как русская святыня*, НИУ “БелГУ”, Белгород 2012.

Криштапович Л., *Белорусская история неотделима от общерусского мира*, URL: [https://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news\\_post/lev-krishtapovich-belorusskaya-istoriya-neotdelima-ot-obshcherusskogo-mira](https://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news_post/lev-krishtapovich-belorusskaya-istoriya-neotdelima-ot-obshcherusskogo-mira).

Криштапович Л., *Белорусы и русские, или традиции единого народа*, URL: [http://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news\\_post/lev-krishtapovich-belorusy-i-russkie-ili-tradicii-edinogo-naroda](http://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news_post/lev-krishtapovich-belorusy-i-russkie-ili-tradicii-edinogo-naroda) (dostep 16.03.2020)..

Кудряшов К., *Полоцк наш! 5 фактов о величайшем военном триумфе Ивана Грозного*, URL: [https://aif.ru/society/history/polock\\_nash\\_5\\_faktov\\_o\\_velichayshem\\_voennom\\_triumfe\\_ivana\\_groznogo](https://aif.ru/society/history/polock_nash_5_faktov_o_velichayshem_voennom_triumfe_ivana_groznogo) (dostep 15.02.2018).

Кудряшов К., *«Полоцкое взятие» Ивана Грозного. Как втоптали в грязь русскую победу*, URL: [https://aif.ru/society/history/polockoe\\_vzyate\\_ivana\\_groznogo\\_kak\\_vtoptali\\_v\\_gryaz\\_russkuyu\\_pobedu](https://aif.ru/society/history/polockoe_vzyate_ivana_groznogo_kak_vtoptali_v_gryaz_russkuyu_pobedu) (dostep 15.02.2023).

Ластоўскі В., *Кароткая гісторыя Беларусі*, “Універсітэцкае”, Мінск 1993.

Лебедев С.В., Стельмашук Г.В., *Белорусский феномен*, Санкт-Петербург 2006.

Лескинен М.В., *Возникновение научных представлений об общности русского народа: вопросы исторической топонимии и этнонимии (последняя треть XVIII – первая половина XIX в.), Малороссы vs украинцы: Украинский вопрос в науке, государственной и культурной политике Российской империи и СССР. Очерки*, Институт славяноведения РАН, Москва 2018.

Лыч Л., Навіцкі Ул., *Гісторыя культуры Беларусі*, НКФ “Экаперспектыва”, Мінск 1996.

Метцель М., Путин: у РФ на первом месте всегда нравственные идеи, 20.05.2025. URL: <https://tass.ru/politika/23848501>.

Мутья Н.Н., *Иван Грозный. Историзм и личность правителя в отечественном искусстве XIX–XX вв.*, Алетей, Санкт-Петербург 2010.

Навасельцава Г.В., *Мастацкае асэнсаванне мінулага ў творчасці празаікаў Віцебшчыны*, Віцебск 2011.

*Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским. Первое послание Курбского Ивану Грозному.* Перевод Я. С. Лурье. URL: [https://www.drevne.ru/lib/grozn\\_1\\_s.htm](https://www.drevne.ru/lib/grozn_1_s.htm).

Плугатарев И., *Белоруссия станет 90-м субъектом Федерации*, URL: [https://www.ng.ru/cis/2002-08-15/1\\_lukashenko.html](https://www.ng.ru/cis/2002-08-15/1_lukashenko.html) (dostep 15.08.2002).

*Полацк у гады Лівонскай вайны (1558–1583)*. URL: <http://local.polotsk.museum.by/be/node/41142>.

Прашковіч Л.І., *Беларускі гістарычны роман: (становленне жанра)*: аўтореферат дысертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук: специальность 10.01.03 Литература народов СССР (белорусская литература), Минск 1977.

*Президент Беларуси Александр Лукашенко обратился с Посланием к белорусскому народу и Национальному собранию*, URL: <https://pravo.by/novosti/obshchestvenno-politicheskie-i-v-oblasti-prava/2019/april/34188/> (dostęp 20.04.2019).

*Пропагандист Соловьев отрицает геноцид украинцев: “Русский солдат не способен на то, что было в Буче”*, URL: <https://censor.net/ru/v3441386> (dostęp 4.09.2023).

*Путин назвал русских и украинцев одним народом*, URL: <https://m.interfax.ru/1032401> (dostęp 20.06.2025).

*Путин: русские и украинцы один народ, в этом смысле вся Украина наша*, URL: <https://www.rb.ru/politics/20/06/2025/685582719a79474b7e0ee61b> (dostęp 20.06.2025).

*«Россия успешно противостоит попыткам ограничения использования русского языка»*. Путин утвердил основы государственной языковой политики, URL: <https://meduza.io/news/2025/07/11/rossiya-uspeshno-protivostoit-popytkam-ogranicheniya-ispolzovaniya-russkogo-yazyka-putin-utverdil-osnovy-gosudarstvennoy-yazykovoy-politiki> (dostęp 11.07.2025).

Рыбаков Б.А., *История СССР с древнейших времен до конца XVIII века*, «Высшая школа», Москва 1975.

Свилас С., *Участие Белорусской ССР в деятельности ЮНЕСКО и менталитет белорусского общества (1954–1964 гг.)*, Журнал международного права и международных отношений, 2016, № 1–2 (76–77), s. 50–58. URL: <https://evolutio.info/ru/journal-menu/2016-1-2/2016-1-2-svilas>.

Сергеев Н., *Белая Русь и русский язык. Часть 1*. URL: [https://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news\\_post/nikolaj-sergeev-belaya-rus-i-russkij-yazyk-chast-1](https://ross-bel.ru/analitika-portala-vmeste-s-rossiey/news_post/nikolaj-sergeev-belaya-rus-i-russkij-yazyk-chast-1) (dostęp 13.03.2025).

Сергеев Н., Фадеев А., *Этнокультурный и политический аспекты фальсификации истории в Республике Беларусь*, Постсоветский материк, 2018, № 1(17), s. 90–113.

*Сказание Авраама Палицына*. Подготовка текста и комментарии О. А. Державиной и Е.В. Колосовой. Под ред. Л.В. Черепнина, Издательство Академии Наук СССР, Москва – Ленинград 1955.

*Старобеларуская літаратура XI–XVIII стст. Хрэстаматыя*, пад рэд. Г. Тварановіч, Выдавецтва Беластоцкага ўніверсітэта, Беласток 2004.

*Статья Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев»*, URL: <http://special.kremlin.ru/events/president/news/66181> (dostęp 12.07.2021).

Стопичев А., *Как белгородский историк Александр Кадира сохраняет правду о событиях прошлого*, URL: <https://www.belpressa.ru/43494.html#> (dostęp 6.05.2022).

*Стрелец*, URL: <https://www.culture.ru/s/slovo-dnya/strelec/>.

Тонин А., *Синдром внутренней эмиграции*, URL: <https://irsepi.ru/sindrom-vnutrennej-emigracii/>.

Украина: Российские войска оставили после себя в Буче смерть и разрушения, URL: <https://www.hrw.org/ru/news/2022/04/25/ukraine-russian-forces-trail-death-bucha> (dostęp 25.04.2022).

Урбан П., *Усвятле гістарычных фактаў*, Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, Мюнхэн – Нью Ёрк, 1972.

Філюшкін А., *Европейская пропаганда о взятии Полоцка в 1563 г.*, Вестник СПбГУ. 2012, серия 2, выпуск 3, s. 65–71.

Цьвікевіч А., *Западно-русизм. Нарысы з гісторыі грамадскай мыслі на Беларусі у XIX і пачатку XX в.*, Мінск 1993.

Чернявская Ю., *Самая советская из всех советских...*, „Неприкосновенный запас”, 2011, nr 4, URL: [https://www.nlobooks.ru/magazines/neprikosnovennyu\\_zapas/78\\_nz\\_4\\_2011/article/18404/](https://www.nlobooks.ru/magazines/neprikosnovennyu_zapas/78_nz_4_2011/article/18404/).

## STRESZCZENIE

Piszę do was do Moskowiei *Uładzimira Arłoua: rekonstrukcja historyczna i przepowiednia katastrofy*

W opowiadaniu Uładzimira Arłoua *Piszę do was do Moskowiei* są przedstawione obejmujące lata 1563–1565 wydarzenia z historii Białorusi, w tym szturm Połocka w 1563 roku, a także zarys osoby Iwana Groźnego. Narratorem w utworze jest strzelec Aleksey, bezpośredni uczestnik kampanii wojennej, uważny obserwator i krytyk cara. W liście do rodziny Aleksey opisuje swoje doświadczenia zbrodni wojennych, przemocy, gwałtu – wszystko, czego większość społeczeństwa moskiewskiego nie może sobie wyobrazić ze względu na działanie carskiej propagandy. Narrator jest w sytuacji tzw. „emigracji wewnętrznej”, prezentowane przez Aleksego obrazy „my” cechuje wewnętrzna niespójność i rozwarstwienie. Powodem do zaburzenia obrazu „my” są refleksje na temat sylwetki Iwana Groźnego. Narrator skupia się na okrucieństwach Iwana, jego zepsuciu moralnym. Konstruowanie przez Arłoua obrazu społeczeństwa XVI-wiecznej Moskowiei zawiera wyraźne aluzje do okresu represji stalinowskich. Z kolei, w kontekście bieżących wydarzeń historycznych w Białorusi, Ukrainie i Rosji opowiadanie uznać można za przepowiednię katastrofy: z punktu widzenia władz moskiewskich Białoruś i Ukraina, podobnie jak w XVI wieku, to jedynie części wielkiego imperium, które Rosja próbuje odbudować.

## SŁOWA KLUCZOWE

literatura białoruska, pamięć historyczna, narracja historyczna, polityka historyczna, Iwan Groźny, Uładzimir Arłou, *Piszę do was do Moskowiei*

## ABSTRACT

### *I Am Writing to You in Moscovia* by Uładzimir Arlou – Historical Reconstruction and Prophecy of Disaster

The novella *I Am Writing to You in Moscovia* by Belarusian author Uładzimir Arlou portrays events from the time of the Livonian War, particularly the years 1563–1565, including the Siege of Polotsk in 1563. Alexei, the narrator of the novella and the author of a letter to his family in Moscovia, is a direct participant in the military campaign – a keen observer and critic of the atrocities committed by the tsar. In his letter to his family, Alexei describes his experience of war crimes, violence, murder, and betrayal – all of which remain unimaginable to most people due to the tsar's propaganda. The narrator finds himself in a state of so-called “internal emigration,” his representation of the collective “us” is marked by internal contradiction and fragmentation. This distortion stems from his reflections on the figure of Ivan the Terrible. The narrator emphasizes Ivan's cruelty, highlighting the tsar's moral depravity. The way Arlou constructs his depiction of 16th-century Muscovite society contains clear allusions to the period of Stalinist repression. Moreover, in the contemporary historical and political context of Belarus, Ukraine, and Russia, the novella serves as a dire warning of a looming disaster. According to Kremlin ideology, both Belarus and Ukraine are still regarded not as sovereign nations, but as mere parts of the Russian Empire – an entity the Russian authorities are now attempting to restore.

## KEY WORDS

Belarusian literature, historical memory, historical narrative, historical policy, Ivan the Terrible, Uładzimir Arlou, *I Am Writing to You in Moscovia*

## КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Белорусская литература, историческая память, исторический нарратив, историческая политика, Иван Грозный, Владимир Орлов, Пишу я вам в Московию